This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

DR
77
.T724
TRIFONOV, I.
TSARUVANETO NA SV.
BORISA-MIKHAILA

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

Trifonov, Ju.

ЦАРУВАНЕТО

НА

СВ. БОРИСА - МИХАИЛА.

Отъ Ю. Трифоновъ.

СОФИЯ
Печатница на П. М. Бжзайтовъ
1907.

DR77
T724

Издава Св. Синодъ на Българската Църкв
лихвения доходъ на оставения отъ покойнаго
трополита Мелетия капиталъ за душевно нег
на родителитѣ му спасение.

Св. Борисъ, Царь Български.

Положението на България въ половината на IX вѣкъ.

Граници и съсѣди. — Въ половината на IX в. Българската държава била разпространила своитѣ прѣдѣли твърдѣ надалечъ: въ нея влизали, покрай днешното Българско княжество (съ малки отклонения по южната граница), още: Добруджа, днешна Сърбия, безъ сѣверо-западната ѝ часть, почти цѣла Македония, съ изключение на южната ѝ часть покрай морето, и малка часть отъ Албания на западъ отъ Охридското езеро; освѣнъ това, тя обнемала още източна Унгария до рѣка Тиса, Трансилвания, Влашко, южна Молдава и Бесарабия.

Разпространена въ тия прѣдѣли, България лежела между три голѣми държави. На сѣверо-западъ тя граничела съ **франкската държава.** Въ началото на 9 ия вѣкъ, при Карла Велики, тая държава, слѣдъ като съединила въ едно германскитѣ племена, била се изправила застрашително срѣщу славянитѣ. Карлъ побѣдилъ нѣкои съсѣдни съ държавата си славяни, а слѣдъ унищожаването на аварското царство (послѣдниятъ ударъ върху него билъ нанесенъ въ 796 год.) турилъ подъ своя зависимость чехоморавскитѣ, словинскитѣ и хърватскитѣ жупанства и дребни княжества и така направилъ държавата си

съсѣдна съ българската. Но въ половината на IX вѣкъ Франкската империя сжществувала само по име тя вече била раздѣлена на три главни части. Нейната устремна настжпателна сила била спрѣна от честитѣ ѝ междуособия. Славянитѣ и българитѣ оставало да се разправятъ главно съ източната ѝ часть т. е. съ Нѣмското кралство. За България това кралство не можело да бжде много опасно: никакви сериозни интереси то не ѝ застрашавало, и затуй т можела да има съ него само погранични сблъсквания а не и сериозни войни.

Отначало на подчиненитѣ подъ франкска власт славяни била оставена пълна вжтрѣшна автономия затова нѣкои тѣхни племена доброволно прѣминувал подъ тая власть. Ала тѣ скоро разбрали, че отъ запад ги застрашава опасность, особено поради нѣмската ко лонизация въ тѣхнитѣ земи. Съзнанието на тая опас ность, както и идеята за еднодържавие, която (идея полека-лека се втълпявала въ тѣхнитѣ умове подъ влия ние на франкското върховенство, родили у славянит по сѣверо-западната българска граница *стремежъ към обединяване и самостоенъ политически животъ*. Първитѣ имъ обединители дѣйствували отначало кат вѣрни на нѣмския краль васали; но, когато се усил вали чрѣзъ подчиняване на разни дребни владовища тѣ, при сгоденъ случай, почвали да дѣйствуватъ и са мостойно. По такъвъ начинъ особено се усилилъ мо равскиятъ князъ Ростиславъ. Като пазѣлъ най-гриж ливо да не възбужда прѣдиврѣменно подозрителностьта на нѣмцитѣ, той систематично увеличавалъ бойната го товность на държавата си и привличалъ съжзници Така, въ половината на IX в. неговото **Моравско княжество** било вече доста силно. Едноврѣменно с него изникнало близо при сѣверо-западната българска

граница и друго, по-слабо, княжество — *Панонско* (около Блатенското езеро, между политѣ на Алпитѣ и рѣкитѣ Дунавъ, Драва и Раба). Отъ 860 г. въ него князувалъ *Коцель*. — Обединителни стремежи все прѣзъ пързата половина на IX в. проявили и *сърбо-хърватскитѣ племена*. Наистина, опитътъ на великия жупанъ Людевитъ (819—822 г.), който владѣелъ надъ хърватитѣ по р. Сава, да обедини всички хърватски племена, не сполучилъ; но сърбитѣ успѣли да турятъ здрави основи на свой политически центъръ въ днешна източна Черна-гора и въ тъй-наричаната Стара Сърбия (по рѣкитѣ Лимъ, Тара и Пива). Тамъ се усилилъ прѣзъ 3-та десетина на IX в. князъ Властимиръ, който се отказалъ да признава върховенството на Византия (послѣдната държела тия мѣста подъ свое върховенство изъ крайбрѣжнитѣ на Адриятическо море градове). Обединителнитѣ стремежи на Властимира накарали българския князъ Пресямъ да му отвори тригодишна война (около 837—840 г.); но послѣдната, ако и да спрѣла разширяването на **сръбското княжество**, не могла да го подчини: българската конница не можела да дѣйствува въ планинитѣ, та била отблъсната съ голѣми загуби.

Обединителнитѣ стремежи на славянскитѣ племена по западната и сѣверозападната граница на България не можели да не привлѣкатъ вниманието на нейнитѣ господари, които полека-лека почвали да се чувствуватъ призвани, сами да извършатъ обединението на славянитѣ въ Балканския полуостровъ.

На сѣверо-изтокъ България граничела съ **Хазарската държава**, чието владѣтелно племе — хазаритѣ — по езикъ било сродно съ българското. Въ половината на IX в. тая държава обнемала земитѣ въ днешна южна Русия отъ Каспийско море до

къмъ р. Днѣстъръ. Въ нея се намирали доста славяни. Къмъ западъ, т. е. къмъ Българското царство, хазаритѣ не прѣдприемали никакви настжпателни походи; но въ степната область на тѣхната земя, между рѣкитѣ Донъ и Днѣстъръ, скитали незаседнали още на едно мѣсто *маджари*, които само по име признавали тѣхното върховенство и често воювали като тѣхни наемници. Отъ тѣхнитѣ полудиви орди страдали най-много рускитѣ славяни въ приднѣпровскитѣ краища; но, тласкани отъ печенѣгитѣ, които скитали по-на истокъ отъ тѣхъ, тѣ полека-лека се приближавали къмъ долния Дунавъ, и въ половината на IX в. прѣднитѣ имъ орди вече достигали р. Днѣстъръ. па взели да прѣскачатъ и въ Бесарабия и южна Молдава, които признавали българската власть. Но маджаритѣ все още не били заселени тамъ и сериозна опасность за България откъмъ тая страна още нѣмало.

На югъ България граничела съ **Византийската империя**. Въ вѣковната си борба съ арабитѣ, послѣдната била изгубила много отъ своитѣ най-плодородни и важни въ търговско отношение земи въ Азия и Африка. Но, колкото голѣми врѣди и да причинявали на империята, арабитѣ вече не застрашавали сжществуването ѝ, както по рано: тѣхнитѣ междуособия парализували силата имъ, па и първата имъ завоевателна енергия била отслабнала. Войнитѣ между тѣхъ и империята вече много пжти се прѣдизвиквали отъ послѣдната и често сс свършвали въ нейна полза. Така, въ 860 год. византийцитѣ успѣли да си възвърнатъ окончателно Критъ. Много по-опасни за империята се явявали вжтрѣшнитѣ междуособици, които въ духа на тогавашното врѣме взимали повечето вѣроизповѣдна боя. Но, каквито недостатъци и да имала, Византия била опасна за Българската

държава. Нейнигѣ материални срѣдства били голѣми. Развитата търговия и промишленость ѝ доставяли грамадни срѣдства, които чакали само способни императори да ги използуватъ. Важна роля въ отношенията на Византия къмъ околнитѣ народи играелъ и нейниятъ вѣковенъ престижъ. И племената, що влизали въ нейния съставъ, и тия, които били отвънъ и воювали съ нея, били навикнали да я считатъ за единичко трайно и законно царство въ източна Европа. Въ половината на IX в. България вече била тъй силна, щото съществуването ѝ не можело да се застрашава отъ Византия, особно при борбитѣ ѝ съ арабитѣ; но послѣдната все си оставала нейнъ най-сериозенъ врагъ, и българската политика прѣди всичко нея трѣбвало да има прѣдъ видъ.

Население. — Обширната Българска държава била населена главно съ *славяни*, сродни на рускитѣ и сръбскитѣ племена, но все пакъ различни отъ тѣхъ, съ свои особености. Полека-лека тѣ усвоили името на неславянската българска дружина, която минала Дунава подъ прѣдводителството на Аспаруха и въ 679 год. турила основа на държавата; затова трѣбва да ги наричаме **български славяни.** Племенното единство на тия славяни, които населявали България, Тракия и Македония и които съ същински прадѣди на днешнитѣ българи, излѣзло наявѣ още при самото образуване на държавата: тѣ лесно се съединили въ едно и, еднажъ съединени, никога не се опитвали да образуватъ отдѣлна. небългарска държава, докато сърбо-хърватскитѣ племена още отначало или се стремѣли да минатъ подъ друга, небългарска власть, или се опитвали да образуватъ свои независими политически центрове. Голѣма часть отъ българскитѣ славянски племена се присъединили къмъ

Българската държава доброволно, по договоръ, а други били присъединени насила; но дори и послѣднитѣ никога отсетнѣ не сѫ се мѫчили да образуватъ отдѣлна народность отъ останалитѣ си братя български славяни. Еднитѣ и другитѣ, щомъ еднажъ влѣзли въ състава на Българската държава, нѣкакъ инстинктивно чувствували своето сродство и тежнѣели къмъ задруженъ животъ.

Много по-малочислени, но по-важни за държавния животъ на България били **неславянскитѣ българи** (отъ туранска раса), чиито дѣди подъ прѣдводителството на Аспаруха турили основа на новата държава. Въ плътна маса тѣ живѣели само въ източна България, и то най-вече въ укрѣпени съ землени окопи лагери. Централнитѣ имъ лагери се намирали въ равнината около днешния Нови-пазаръ. Главниятъ отъ тѣхъ, който служелъ за столица на Българската държава, се намиралъ около гр. *Плисковъ* (гдѣто е сега село Абоба); а на 10—15 километра отъ него лежели още нѣколко други. Запазена отъ планинитѣ Провадийска и Шуменска, отъ височината Стана и отъ тогавашнитѣ вѣковни делиормански гори, тая равнина служела за главно тѣхно непристѫпно прибѣжище. Подобна ней била Прѣславската равнина. По на югъ, по течението на Тича, гдѣто българскитѣ князе слѣдъ Омортага имали своя втора столица — гр. *Прѣславъ*, която (столица) по-сетнѣ (не се знае точно откога) добила прѣдимство прѣдъ Плисковъ.

Българитѣ отъ централнитѣ укрѣпления все си оставали главно войници, и то конници. Тѣхнитѣ бойни коне пасѣли по равнината, наглеждани, обучавани и винаги готови за походъ. Отъ укрѣпленията постоянно се изпращали българи по разнитѣ части на държавата, гдѣто изпълнявали воинно-полицейска служба или заемали разни държавни длъжности. Но и тѣ

били длъжни да имать на разположение бойни коне (бѣднитѣ по единъ, а по-богатитѣ — повече). Вънъ отъ централнитѣ лагери, помежду славянското и друго население, живѣели и часть отъ *боляритѣ* (високото съсловие), които се наричали *външни* и заемали разни високи държавни служби. Българитѣ войници и чиновници, които живѣели низъ държавата (кънѣ, къ людѧхъ) бързо приимали езика на българскитѣ славяни и изгубвали своитѣ неславянски особености. Нуждата да се сношаватъ съ славянското население ги е заставяла бързо да изучаватъ езика му. Колкото държавата ставала по-голѣма, толкова плътното българско население въ централнитѣ укрѣпления и наблизо около тѣхъ намалявало. Отъ друга страна, въ войската влизали и славяни — което сѫщо така улеснявалоославяняването на българитѣ. Полека-лека послѣднитѣ, щомъ се отдалечавали отъ централнитѣ укрѣпления, обръщали се отъ съвсѣмъ различно племе въ управляваща класа, еднаква по езикъ съ останалото славянско население, съ което влизали и въ роднински връзки. Въ самитѣ лагери славянскиятъ елементъ влияелъ много по-бавно, но все пакъ проникналъ кое чрѣзъ работницитѣ, кое чрѣзъ женитби, особно поради многоженството на българитѣ. Но все пакъ населението на укрѣпленията въ половината на IX в. било твърдѣ далечъ отъ ославиняване. Българитѣ тамъ продължавали ди си служатъ въ всѣкидневнитѣ сношения главно съ своя неславянски езикъ, отъ който сѫ дошли до насъ само нѣкои думи и словосъединения, що означаватъ повечето дати (напр. етхъ бехти, сигорелемъ, диломъ твиремъ, верениалемъ и пр.).

Покрай главнитѣ два елемента — славяни и българи — въ държавата влизали и други съ по-

Редомъ съ заеманията по военното дѣло вървѣли
други въ обикновения животъ. Подъ влияние на голѣм
тѣ византийски градове — Цариградъ, Одринъ, Солу
и пр. у българитѣ се явилъ стремежъ да подигнатъ *м*
териялната си култура. Величието на образцит
плодъ на гръко-римското строителство, и голѣмитѣ срѣ
ства, съ които разполагали българскитѣ господари особ
но слѣдъ Крума, бързо тласкали тая култура напрѣд
Въ окопнитѣ лагери почнали да се явяватъ и камен
крѣпости, а тѣ самитѣ отъ чисто военни, каквито би
отначало, полека лека се обърнали въ центрове
градски животъ. Особено Плисковъ въ половината
IX в. вече ималъ великолѣпенъ княжески дворец
водопроводи, бани, калдаръми, паметници и други пр
надлежности на градски животъ. Не само царския
дворъ и болярството, но и срѣднитѣ и дори долнит
класове отъ българитѣ усвоявали материялната виза
тийска култура много по-бързо отъ славянското селс
население. Търговцитѣ и занаятчиитѣ, които идѣли
централнитѣ лагери, станали вече градове, откъм
Варненския заливъ, крайдунавскитѣ градове и откъм
Тракия, постепенно, но сигурно внасяли промѣни
живота имъ. Още по-силно дѣйствували непосрѣднит
сношения на българитѣ съ културнитѣ византийск
центрове въ врѣме на война, както и многобройнот
заробено занаятчийско население, което се докарвал
въ централнитѣ лагери. На княжеския дворъ и
боляритѣ влияли особено византийски голѣмци ем
гранти, които влизали и въ роднински връзки съ бъ
гарската аристокрация.

Наедно съ материялната култура и съ градски
животъ, между българскитѣ боляри се разпространил
още *гръцкиятъ езикъ* и *писмо*. Този езикъ билъ ста
налъ органъ не само на международни, но и на дру

сношения, които искали писмо: ако не като говоримъ, то поне като писменъ езикъ, той имъ ставалъ все повече и повече необходимъ. По разни мѣста въ Плисковъ, въ царския палатъ, по високитѣ канари надъ сегашното село Мадара и пр. стоели многобройни надписи отъ Крумово, Омортагово и Маламирово врѣме все на гръцки езикъ, които (надписи) прѣдавали държавни договори и разни актове съ обществено и държавно значение, или пъкъ увѣковѣчавали юнашкитѣ подвизи и изобщо заслугитѣ на царе (ханове), племенни князе (жупани), висови държавни сановници (тархани) и разни смѣли юнаци (багатури), които падали по далечнитѣ граници на държавата въ борба съ разни неприятели. Съ каменни надписи на гръцки езикъ се прѣдавали не само бѣлѣжки, що трѣбвало да се запазятъ за потомството, но и разпоредби на властьта, които имали нужда отъ разгласяване; а това показва, че поне управляващитѣ класове сж били запознати донѣгдѣ съ гръцкия езикъ. Най послѣ, наедно съ новия животъ и съ гръцкия езикъ между българитѣ дори въ централнитѣ лагери почнало да прониква и *християнството* било чрѣзъ занаятчии и други работници, било чрѣзъ търговци и емигранти, било чрѣзъ заробени духовни лица и пр. Но християнската вѣра проникнала и тука, както и между българскитѣ славяни селяни, почти изключително съ външната си страна.

Главнитѣ нужди на България въ половината на IX в. — Както се каза, България вече имала твърдѣ обширни граници и била доста силна държава. Царската власть била крѣпка; силнитѣ нѣкога боляри, прѣдставители на отдѣлнитѣ родове, чийто съперничества прѣзъ VIII в. били изворъ на постоянни сътресения въ държавата, отъ врѣмето на

мощнитѣ царе Крумъ и Омортагъ се обърнали въ обикновено високо съсловие, макаръ още силно и влиятелно. Българскиятъ царь (ханъ) се разпореждалъ самовластно съ военната сила; той контролиралъ чрѣзъ свои довѣрени лица бойната готовность на поддаництѣ си и строго наказвалъ небрѣжнитѣ. Но за държавнитѣ работи царьть се съвѣтвалъ съ своитѣ шесть велики боляри, а въ извънредно важни случаи свиквалъ съборъ. Ала, разгледана по-внимателно, Българската държава страдала отъ важни недостатъци. Прѣди всичко, изцѣло взета, тя стоела още много назалъ въ културно отношение: била си селска държава съ съвсѣмъ слабъ градски животъ, съ нищожни занаяти и слаба търговия. Отдѣлнитѣ краища си живѣели разединено, и нѣкои славянски племена имали свои полунезависими князе и жупани. Самата столица не заемала централно положение спрѣмо цѣлата държава и нѣмала лесни съобщения съ отдѣлнитѣ краища. Отъ друга страна, докато градоветѣ се стремѣли да уреждатъ живота си по образеца на близкитѣ тѣмъ гръцки градове или по останали отъ старо врѣме обичаи, свойствени на гръко-римската култура, селското население си живѣело по своитѣ първобитни обичаи. Отдѣлнитѣ народности въ държавата нѣмали еднаквость и по вѣра: голѣма часть отъ населението, както се каза, било християнско; но най-важниятъ дѣлъ отъ българитѣ, именно тия, които живѣели въ плътна маса по Плисковската и Прѣславската равнини и наблизо до тѣхъ, били езичници. Официално Българската държава си оставала езическа. А това имало важни послѣдици: вжтрѣшно — езичеството прѣчело, държавата да получи необходимото ней единство чрѣзъ тѣсно сближение на славянитѣ и българитѣ, и спирало нейното бързо културно развитие; а външно — ли-

шавало я отъ международно признание. Тя трѣбвало да постигне вѣроизповѣдно единство чрѣзъ въвеждане на християнството, а слѣдъ това да тръгне бързо по пѫтя на развитие и просвѣта и да прѣхвърли центъра на тежината си върху славянското население, съ което българитѣ, изравнени по езикъ и вѣра, трѣбвало да се слѣятъ окончателно.

Първитѣ години на Борисовото царуване.

За България било щастие, гдѣто царь*) Борисъ, който наслѣдилъ баща си Пресяма около 852 год., билъ тъкмо такъвъ човѣкъ, отъ какъвто тя имала нужда по онова врѣме. Макаръ лично храбъръ и човѣкъ съ извънредна енергия, той не билъ военолюбивъ: за него войната била не цѣль, а срѣдство да улесни и подготви мирното развитие на държавата си. Но затова пъкъ той билъ мждъръ и изкусенъ политикъ и планомѣрно дѣйствуващъ уредникъ на тая държава. Покрай твърда воля и голѣма енергия, той притежавалъ силенъ и проницателенъ умъ, който му далъ възможность да схване нуждитѣ на държавата си и да ги удовлетвори така, както било най-добрѣ

*) Българскитѣ господари прѣди покръстването сж носѣли титлата „*канъ*“ (ханъ), или „*кагачь*“. Тая титла не значи точно нито „*князъ*“, въ днешния смисълъ на думата, нито царь, но е по-близка до послѣдната титла, отколкото до първата. Най-точно би било да употрѣбимъ вмѣсто нея „*краль*“ (гех — титла, съ които западнитѣ лѣтописци и папа Николай I наричатъ Бориса; но, понеже послѣдната никога не се е употрѣбявала у насъ, та е чужда за българско ухо, — ние прѣдпочетохме традиционната титла на българскитѣ владѣтели отъ Симеона насамъ — „*царь*“.

за тогавашното ѝ положение. Борисъ дѣйствувалъ прѣдпазливо, но систематично, и това, което бистриятъ му умъ и мждритѣ му съвѣтници установявали като върховно благо на държавата, той прокарвалъ съ непрѣклонна рѣшителность, която понѣкога, въ духа на тогавашния грубъ вѣкъ, минувала въ суровость и дори жестокость.

Разбира се, че до ясно съзнание на държавнитѣ нужди Борисъ дошълъ не изеднажъ. Първитѣ години отъ неговото царуване минали въ *войни*, които не сж добрѣ познати. Въ 853 год. Борисъ, въ съюзъ съ славянскитѣ племена по сѣверозападната граница на държавата си, воювалъ съ франкитѣ. Въ 855 год. българитѣ помагали на моравския князъ Ростиславъ въ борбата му противъ краля Людовика нѣмски, чиито войски нападнали Моравия, но нѣмали успѣхъ.

Византийскитѣ лѣтописци разказватъ, че прѣзъ врѣмето, когато царувала императрица Теодора, като настойница на малолѣтния си синъ Михаила III (слѣдов. прѣди 856 год.), Борисъ се намиралъ въ враждебни отношения и къмъ империята; но никой отъ тѣхъ не говори за сериозна война. Отъ това мжжемъ да заключимъ, че враждата между двѣтѣ държави въ онова врѣме е произлѣзла отъ нѣкои погранични въпроси, които сж се явили, особено слѣдъ като българската власть се разпространила надъ срѣдна и западна Македония. Подиръ свършването на тридесетгодишния миръ, сключенъ между Омортага и императора Лъва въ 817 год., появилитѣ се прѣзъ толкова врѣме погранични и други въпроси чакали уреждане съ новъ договоръ; за неговото подготвяне въ своя полза Борисъ, види се, е взелъ нѣкои мѣрки, безъ да има намѣрение да води сериозна война. И наистина, неговото внимание било обърнато другадѣ.

Вѣренъ на слѣдваната още отъ Омортагово врѣме българска политика, Борисъ слѣдилъ внимателно обединителнитѣ стремежи на славянскитѣ племена по западната си граница. Както се каза вече, баща му Пресямъ водилъ тригодишна война (837—840 год.) съ сръбския князъ Властимиръ, който владѣелъ Стара Сърбия и източна Черна гора, но нѣмалъ успѣхъ. Понеже усилването на сръбското княжество застрашавало свръзката между българскитѣ владѣния въ днешна Сърбия и западна Македония и давало възможность на Византия да дѣйствува противъ България, като подбужда и поддържа това княжество, — Борисъ подновилъ воденатa отъ баща му война. Но и тоя пѫть българското оржжие нѣмало успѣхъ въ планинскитѣ мѣста: Властимировитѣ синове, които князували тогава, на чело на най-стария—Мунтимиръ, разбили Борисовата войска и плѣнили сина му Владимира наедно съ двана десеть велики боляри. Това принудило Бориса да свърже миръ съ тѣхъ, като се откаже отъ завладѣването на княжеството; но той все пакъ ще да е достигналъ номинално признаване на своето върховенство. Мунтимиръ не само свързалъ миръ и изпратилъ своитѣ синове да придружатъ Бориса до Нови-пазарь, гдѣто минувала тогава границата между двѣтѣ държави, но при по-сетнѣшни борби съ своитѣ братя се опиралъ на неговата помощь. — За уреждане на погранични спорове изглежда да е била и войната на Бориса съ хърватитѣ. Тя била свършена скоро съ договоръ и съ размѣняване на дарове.

Отъ казаното се вижда, че въ началото на своето царуване Борисъ слѣдвалъ сѫщата политика, която държели неговитѣ прѣдшественици отъ Омортага насетнѣ: тая политика имала за главна цѣль—да разпространи българската власть надъ всички славянски

племена по Балканския полуостровъ и, като избѣгва сериозна борба съ Византия, да се държи на щрекъ срѣщу завоевателнитѣ стремежи на Франкската империя. Но историческитѣ условия скоро накарали Бориса да напусне всѣка вражда къмъ тая империя, която, както се каза, вече прѣстанала да бѫде опасна за Борисовата държава. За България се явявалъ важенъ съперникъ въ лицето на славянското *Моравско княжество*. Борисъ скоро разбралъ, че усилването на послѣдното може да повлѣче отцѣпване на славянскитѣ племена по сѣверо-западната българска граница, и отъ 863 год. до края на царуването си той се явява непріятель на това княжество и съюзникъ на нѣмския краль, съ когото изглежда да сж раздѣлили сферитѣ на влияние надъ славянскитѣ племена по срѣдния Дунавъ (по договора въ гр. Тулна въ 864 г.). Къмъ това го тласкала и византийската политика, която се стремѣла да поддържа моравския князъ и обединителнитѣ стрѣмежи на сърбитѣ и хърватитѣ.

Рѣшението на Бориса да приеме християнството и да покръсти българитѣ.

Като уреждалъ така пограничнитѣ въпроси на своята държава и дѣйствувалъ по различни нейни краища, Борисъ полека-лека вникналъ добрѣ въ нуждитѣ ѝ, които му посочили неговото истинско призвание. Сношенията му съ византийци, франки, хървати и моравци още по-добрѣ го подготвили къмъ важното рѣшение — да вкара държавата си въ реда на християнскитѣ и да се прѣдаде на нейното вж-

трѣшно уреждане и прѣраждане, та чрѣзъ това да удовлетвори най-належащитѣ ѝ нужди.

И на Бориса, както и на неговитѣ поданици, ***християнството*** се прѣдставяло, прѣди всичко, съ външната си страна. Но и отъ тая страна то било много по-високо, по-благолѣпно отъ българското езичество съ неговитѣ жертви и прости обреди, подобни на обръщане конски седла и държене тройно сплетени ремъци. Особно впечатлѣние сѫ произвеждали на тогавашнитѣ прости българи, славяни и други народи тържественитѣ литии, извършвани въ врѣме на обсади и сражения при блѣсъка на свѣщитѣ и гръмкото пѣние на духовенството. Като виждали силата на вѣрата главно въ тайнственото влияние на нейнитѣ обреди, тѣ не можели да не приписватъ неуспѣха на много свои нападения върху важни византийски градове тъкмо на силата на литиитѣ и на християнското богослужение, а особено на покровителството на светцитѣ. Така, непрѣвзимаемостьта на Солунъ се е приписвала и отъ самитѣ гърци, па и отъ околнитѣ славяни на могѫщото покровителство на неговия патронъ Св. Димитъръ. Славата на тоя светецъ е струвала за привличане на околното славянско население къмъ християнската вѣра повече, отколкото отвлѣчената проповѣдь на образовани проповѣдници. Прѣзъ 860 год. българитѣ имали случай да се научатъ за едно ново запазване на Цариградъ по чудотворенъ, както се вѣрвало тогава, начинъ.

На 18-и юний 860 год., когато византийската войска наедно съ императора, както и флотата, се намирали далечъ отъ Цариградъ поради войната съ арабитѣ, руски ладии навлѣзли въ Златния рогъ. Ненадѣйностьта на тѣхното нападение и жестокоститѣ, насилията и грабежитѣ имъ вдъхнали у слисанитѣ

цариграждани такъвъ страхъ, че тѣ не знаели, какво да прѣдприематъ. Въ това врѣме се чулъ мощниятъ гласъ на патриярха Фотия, който повикалъ разпуснатото и безгрижно дотогава население къмъ покаяние и по-строгъ животъ. Съ него на чело, духовенството обиколило нѣколко пѫти стѣнитѣ на града, носейки нѣкаква чудотворна риза на св. Богородица. Суевѣрнитѣ варвари скоро забѣлѣзали, че съ тѣхъ става нѣщо особено: прѣдъ награбената плячка тѣхниятъ дотогавашенъ сговоръ изчезналъ; освѣнъ това, пиянството, излишествата и разпуснатостьта докарали разслабеность и родили болести; подиръ нѣколко врѣме се явилъ и силенъ вѣтъръ, и прѣтоваренитѣ съ плячка ладии почнали да отиватъ на морското дъно. Ужасъ обзелъ проститѣ руси, които не дочакали връщането на византийския флотъ, а избѣгали, като изгубили поголѣмата часть отъ ладиитѣ си. И тѣ, както и византийцитѣ, били твърдо убѣдени, че сполетѣлитѣ ги нещастия сѫ изпратени отъ покровителката на Цариградъ — св. Богородица. Въ тѣхната паметь останалъ споменътъ за шествието съ чудотворната риза, запаленитѣ свѣщи и пѣнието, и двѣ години слѣдъ това тѣ изпратили въ Цариградъ свои хора да кажатъ, че искатъ да се покръстятъ. Разказътъ за новото чудо, силно украсенъ, се прибавилъ къмъ многото дотогавашни и спомогналъ да се подигне обаянието на християнството между околнитѣ езичници.

Но на Бориса християнството не се е прѣдставяло само като вѣра, която повече отъ българската дава побѣди и изцѣления, както е можело да се прѣдставя то на обикновенитѣ българи. По своя умъ и по своето положение, той е можелъ да го оцѣни и отъ такива страни, които били недостѫпни за повечето му поданици. Като човѣкъ, той е могълъ да го

прѣдпочита и като по-пъленъ и по-съвършенъ *мирогледъ*. Въ Библията Борисъ и неговитѣ приближени сѫ можели да намѣрятъ отговоръ на много въпроси за началото на свѣта и за първитѣ сѫдбини на човѣшкия родъ; нейнитѣ разкази за тия нѣща трѣбва твърдѣ рано да сѫ проникнали между знатнитѣ българи. Но, като владѣтель, християнството, както се явявало въ живота на близката Византия, го е интересувало главно отъ други страни. Най-напрѣдъ, Борисъ ималъ нужда да уреди съ *закони* разнообразнитѣ отношения, които животътъ, особено въ градоветѣ, създавалъ въ неговата обширна държава. Да се съставятъ закони, които да обнематъ живота отъ всѣка страна, независимо отъ вѣковната културна и законодателна дѣйность на гръко-римския свѣтъ—не можело и да се мисли. Както ще се каже по-долу, Борисъ доста дълго врѣме се интересувалъ именно отъ законодателната страна на християнството.

Но особено ще е подбуждало Бориса да приеме по-скоро християнството *международното положение* на държавата му, което, както се каза, наложително искало да се вкара България въ реда на християнскитѣ държави. Въ това отношение не можело да се не яви и *съревнование*, защото дори народи подалечни, а нѣкои и по-некултурни минували или се готвѣли да минатъ въ реда на християнскитѣ. Така, прѣди да изтече година отъ нападението на руситѣ върху Цариградъ и прѣди тѣ да поискатъ оттамъ хора да ги покръстятъ, източниятъ съсѣдъ на Борисовата държава, хазарскиятъ ханъ, пратилъ при императора и патриярха пратеници, чрѣзъ които искалъ да му се проводятъ учени мѫже, за да му разяснятъ християнството. Въ Хазарско имало и еврейски, и мухамедански проповѣдници; но самиятъ ханъ билъ убѣ-

денъ, че не бива да рѣшава въпроса за въвеждане нова вѣра въ царството си, докато не се допита до византийцитѣ. Както у хазаритѣ, така и у другитѣ езически народи въ Европа тогава явно прозира такова убѣждение: всѣки народъ си има вѣра, която е добра, защото си е негова, защото му е останала отъ дѣди и прадѣди; но, ако се рѣши да промѣнява вѣрата си, най-добрѣ е да приеме християнството отъ двата негови главни центрове — Византия и Римъ. Наедно съ византийското пратеничество до хазарския ханъ, което (пратеничество) ще да е имало и политическа мисия, били проводени и светитѣ братя Константинъ (Кирилъ) и Методий. Ученията Константинъ успѣлъ да докаже прѣдъ хана прѣдимствата на християнската вѣра прѣдъ еврейството и мухамеданството, и послѣдниятъ позволилъ на подданицитѣ си да се кръщаватъ (въ 861 г.). До ушитѣ на Бориса не можело да не стигне извѣстие за хазарското пратеничество. Той ще да е чулъ, защото и византийцитѣ имали интересъ да чуе, че силниятъ му източенъ съсѣдъ, чиято държава въ много отношения приличала на неговата, повикалъ християнски проповѣдници при себе си, и то сжщитѣ братя солунци, които вече били почнали да приспособяватъ гръцката азбука за езика на българскитѣ славяни. И въ България дохождали мухамедански проповѣдници, които били дали на Бориса и свои книги, па имало и евреи; но немà той е можелъ да постжпи въ въпроса за вѣрата по инакъ отъ хазарския ханъ?

Едва се завърнали св. братя въ Цариградъ, и тамъ дошло друго пратеничество, още по-важно отъ хазарското. Умниятъ моравски князъ Ростиславъ, който въ много отношения приличалъ на Бориса, слѣдъ като засилилъ военната мощь на държавата си, намислилъ

да подобри и международното ѝ положение и да тури здрава основа на нейната независимость, като я отдѣли църковно отъ нѣмцитѣ. Колкото повече християнството се закрѣпявало въ държавата му, толкова влиянието на нѣмското духовенство ставало по-силно, а заедно съ това и опасностьта да подпадне тя подъ нѣмска власть ставала по-голѣма. Освѣнъ това, народътъ не разбиралъ латинския езикъ, на който четѣло и проповѣдвало нѣмското духовенство. Императоръ Михаилъ и патриархъ Фотий знаели много добрѣ, че братята солунци Константинъ и Методий, които наскоро се били завърнали отъ Хазарско, още прѣди да отидатъ тамъ, се готвѣли за проповѣдническа дѣйность между славянитѣ. По тая причина тѣ изпратили въ Моравия именно тѣхъ. Въ 863 г. св. братя пристигнали тамъ, като носѣли съ себе-си евангелие, прѣведено на славянски (старобългарски). Никога проповѣдническо дѣло не е имало по-прѣдани и способни дѣйци. Подготвеность, дълбока вѣра, въодушевеность, любовь къмъ народа — всичко се съединявало въ великитѣ славянски просвѣтители, за да направи проповѣдьта имъ най-успѣшна. Съ тия качества тѣ биха могли да имать извѣстна сполука и на по-малко подготвена почва; а въ Моравия, гдѣто народътъ ламтѣлъ да чуе проповѣдь на разбранъ нему езикъ, па инстинктивно чувствувалъ и нѣмската опасность, тѣхната проповѣдь имала чуденъ успѣхъ. Мало и голѣмо се стичало да слуша тая проповѣдь, и желанието на Ростислава да закрѣпи държавата си чрѣзъ славянско богослужение и народно духовенство изглеждало, че ще има пълненъ успѣхъ.

Сближението на Ростислава съ Византия и въвеждането на славянско богослужение въ неговата държава отваряли за България голѣма опасность: Мора-

вия не само се засилвала, но придобивала голѣма притегателна сила спрѣмо славянскитѣ племена вънъ отъ нея. Борисъ трѣбвало да вземе мѣрки срѣщу новата опасность за своята държава. Противовѣсъ на моравско-византийското сближение той намѣрилъ въ съюза съ нѣмцитѣ. И наистина, въ същата 863 год., въ която Константинъ и Методий стигнали въ Моравия, Борисъ помагалъ на краль Людовика противъ сина му Карломана, който се поддържалъ отъ Ростислава; а на другата година (864) свързалъ съ него споменатия вече тулнски договоръ, о който се придържалъ до края на царуването си. — Но, като взелъ тая прѣдпазителна мѣрка срѣщу сближението на двамата си най-близки съсѣди, умниятъ Борисъ не можелъ да не съзнае по-добрѣ отъ всѣки другъ пѫть, че държавата му оставала назадъ въ международно отношение. Това не ще е пропусналъ да му посочи и нѣмскиятъ краль, който, като всѣки тогавашенъ християнски владѣтель, е считалъ за най-първа своя длъжность да привлѣче единъ етически господарь, а особено съюзникъ, къмъ християнството. И наистина, въ 863 г. Борисъ обѣщалъ на Людовика да се покръсти, и мнозина отъ неговитѣ хора станали християни още тогава. За това негово обѣщание кралътъ съобщилъ и на папа Николая.

И така, въ 863 год. Борисъ билъ вече твърдо рѣшенъ да се кръсти. Но че той е обмислялъ въпроса много по отдавна и че не е скривалъ склонностьта си къмъ християнството вече отпрѣди нѣколко години — показва ни слѣдното нѣщо. Въ 860 год. папа Николай I въ едно свое писмо до византийския императоръ Михаилъ III намѣрилъ за нуждно да заяви претенции върху западнобългарскитѣ земи (Македония, днешна Сърбия и западната часть отъ днешното

Българско княжество), които прѣди Юстинияна Велики се намирали подъ папската духовна власть. Ако далековидниятъ Николай I взималъ мѣрки да напомни за изчезналата прѣди вѣкове папска власть надъ западнобългарскитѣ земи, надъ които византийскиятъ императоръ нѣмалъ никаква власть, — то е явно, че покръстването на българитѣ вече се е чакало отъ проницателни хора.

Покръстването на Бориса и на българитѣ въ централнитѣ укрѣпления.

Бавенето на Бориса, да изпълни едно тъй дълго обмисляно и вече взето рѣшение, не може да ни очудва, защото покръстването е било за него не толкова личенъ, колкото държавенъ въпросъ. Не всички негови боляри сж можели да обмислятъ въпроса тъй, както го билъ обмислилъ той, а и мнозина отъ тѣхъ ще да сж били здраво привързани къмъ бащината си вѣра, въпрѣки всѣкакви съображения. Да отхърлятъ и похулятъ това, което тѣхнитѣ дѣди и прадѣди сж считали за свещено — това мнозина отъ тѣхъ не ще да сж намирали за възможно да направятъ, колкото нуждно и да се е показвало то. Мигаръ човѣкъ обича вѣрата и обичаитѣ на дѣдитѣ си, защото ги е разкритикувалъ и е видѣлъ, че сж най добри? — Не, и по-прости да сж тѣ, той си ги обича, защото му сж родни. Борисъ е трѣбвало да изчака такива обстоятелства, които да повлияятъ и на тѣзи отъ боляритѣ, що се водѣли повече по чувства, отколкото по разумъ, па и на цѣлата му войска. И такива обстоятелства не закъснѣли да се явятъ.

Въ 862—3 год., когато сближението на Моравия съ Византия докарало извѣстна опасность за българскитѣ интереси, въ България имало *силенъ гладъ*. Лишена отъ други източници за богатство, освѣнъ земледѣлието и скотовъдството, страната тежко почувствувала силата на тоя гладъ. Едничко спасение отъ него можело да се търси въ купуване на докарвани отъ далечни мѣста храни — което можело да става най-много чрѣзъ византийскитѣ търговски кораби. За България повече отъ всѣки другъ пѫть била нужна византийската търговия, а слѣдов. и византийската дружба. Но въ Цариградъ мислѣли съвсѣмъ инакъ: стѣсненото положение на България родило тамъ желание, да ѝ се нанесе рѣшителенъ ударъ. Въ сѫщата 863 год. византийцитѣ, които дотогава водѣли несполучлива война съ арабитѣ, успѣли да ги побѣдятъ и отблъснатъ отъ своитѣ земи. Военолюбивиятъ императоръ Михаилъ III, който лично нѣмалъ щастие въ тая война, защото два пѫти билъ разбиванъ, горѣлъ отъ желание да добие военна слава; такова желание ималъ и властолюбивиятъ му вуйчо, кесарь Варда. Поради стѣсненото положение на България, тѣ мислѣли, че ще могатъ да се прославятъ тъкмо въ война съ нея. Къмъ това ги тласкали, разбира се, и интереситѣ на самата империя. Въ Цариградъ почналъ да се готви силенъ походъ противъ българитѣ и по сухо, и по море. Надъ България надвиснала сериозна опасность. Измѫчвана отъ гладъ, тя се застрашавала отъ сериозна война. Въ друго врѣме и при други убѣждения, Борисъ не би прибѣгналъ къмъ друго срѣдство, освѣнъ къмъ отчаяна война: той би се възползувалъ дори да поведе гладуващия народъ на грабежъ въ богатитѣ византийски градове. И сега той бързалъ да вземе прѣдпазителни мѣрки. Но, както ка-

захме, той вече билъ рѣшенъ да приеме християнството и отдавна билъ разколѣбанъ въ вѣрата на своитѣ дѣди. И нему, и на кръстенитѣ вече негови поданици надвѣсената надъ царството опасность ще се е показала като Божие наказание. Далечни народи бързали да приематъ християнството, а той се бавѣлъ още да направи рѣшителна крачка. Не ще ли му наложи Богъ правата вѣра насила чрѣзъ гръцкото оржжие? Това би било най-голѣмото унижение, което юначниятъ му народъ би прѣтърпѣлъ. Това сж били вече съображения, които сж можели да дѣйствуватъ и върху най-суровитѣ му боляри и воеводи.

За колѣбания вече нѣмало мѣсто: сгодниятъ моментъ за покръстването на българитѣ въ централнитѣ укрѣпления билъ дошълъ. Съобразителниятъ Борисъ знаелъ, че стига да обяви въ Цариградъ желание да приеме оттамъ християнството, гърцитѣ не само нѣма да се възползуватъ отъ глада, за да нападнатъ държавата му, но ще й дадатъ и помощь. Ала той не билъ отъ тия, които могатъ да се задоволятъ само съ това. Споредъ тогавашнитѣ възгледи, покръстването на българитѣ отъ Византия щѣло да се вземе като признаване върховенството на империята. Слѣдователно, ако приемѣлъ християнството, той вече щѣлъ да направи извѣстна отстжпка на византийцитѣ, та срѣщу нея можелъ да изисква нѣщо по-важно, отколкото спирането на войната, която искалъ да избѣгне само поради глада и отъ която не се знаело, кой ще излѣзе побѣдитель. Както се каза вече, между България и Византия имало нѣкои висещи погранични въпроси, които били изворъ за вражда между двѣтѣ държави; тѣхъ именно и намислилъ да рѣши Борисъ при мира, който естествено се свързвалъ съ приемането на християнството отъ Цариградъ.

Въ втората половина на 864 год., прѣди още византийцитѣ да прѣдприематъ сериозенъ походъ. Борисъ, като взелъ прѣдпазителни мѣрки и като позволилъ на нѣкои свои войски да почнатъ грабителски нападения въ империята, за да се покаже готовъ за война, — сжщеврѣменно изпратилъ до императора Михаила III и патриярха Фотия свои хора. Послѣднитѣ прѣдложили уреждане на пограничнитѣ въпроси и миръ подъ сгодни за България условия, като срѣщу това обявили твърдото рѣшение на Бориса да приеме християнството и да покръсти народа си. Споръ̀тъ се въртѣлъ главно около нѣкаква область, която гръцкитѣ лѣтописци погрѣшно смѣсватъ съ тракийското Загоре (между Сливенъ и Бургазския заливъ), което вече отъ по рано влизало въ границитѣ на България. Макаръ византийското правителство да било увѣрено, че българитѣ рано или късно ще станатъ християни, — направеното прѣдложение се явявало за него нечакано. Покръстването на българитѣ възбуждало у императора и неговитѣ приближени такива голѣми надежди за влияние върху съсѣдната държава, щото тѣ не можели да се колѣбаятъ въ избора между прѣдложенията на Бориса и неизвѣстноститѣ на войната, и миръ̀тъ билъ сключенъ. Че Борисъ е рѣшенъ да покръсти народа си — това неговитѣ пратеници доказали по най-положителенъ начинъ, като се кръстили още въ Цариградъ. Наедно съ Борисовитѣ хора, по които императоръ̀тъ пратилъ нему и на ближнитѣ му голѣми подаръци, въ България отишли епископъ и свещеници, за да покръстятъ него и народа му Императоръ̀тъ, чрѣзъ особенъ пратеникъ, станалъ кръстникъ на Бориса, който билъ нареченъ по неговото име *Михаилъ*. Гдѣ е станало покръстването на българския царь, точно не се знае;

най вѣроятно е, че то е било извършено въ самата столица, Плисковъ. Наедно съ Бориса се покръстили и неговитѣ домашни, роднини и придворни, слѣдъ това боляритѣ, а полека-лека и другитѣ българи въ централнитѣ укрѣпления.

Въ врѣме на покръстването си Борисъ билъ около 45-годишенъ мжжъ, въ пълната си физическа и душевна сила. Той билъ обмислилъ важната стжпка, която направилъ, отъ всѣка страна и приелъ кръщението като убѣденъ християнинъ, рѣшенъ да прѣобразува живота на своя народъ въ духа на новата вѣра. Отъ една бѣлѣжка, която негови пратеници въ Римъ написали двѣ години слѣдъ това въ едно евангелие (близо при Венеция) се вижда, че той ималъ четирма синове: *Расате, Гавриилъ, Симеонъ* и *Яковъ* и двѣ дъщери: *Евпраксия* и *Ана*. Жена му се казвала *Мария*. Въ тая бѣлѣжка не се споменува името на *Владимира*, за когото се знае отъ други източници. Обикновено се прѣдполага, че Владимиръ е сжщиятъ Расате. Борисъ ималъ и двама братя: *Доксъ* и *Гавриилъ*, отъ които за първия се знае, че на стари години се е покалугерилъ.

Още прѣзъ февруарий 865 год. патриярхъ Фотий, който ржководѣлъ покръстването на българитѣ чрѣзъ съвѣти и насочвания, изпратилъ на Бориса едно дълго *послание*, въ което му разяснявалъ вѣрата и длъжноститѣ му като човѣкъ и господарь. Между друго, това послание съдържало разяснения, които подготвяли Бориса да разбере, че съборно управляваната източна църква има прѣдимство прѣдъ западната, въ която тъкмо по онова врѣме папата вече заявявалъ, че стои по-високо отъ съборитѣ. Борисъ ще да се е възползувалъ отъ тѣхъ по-послѣ, подиръ 4—5 години, когато рѣшавалъ окончателно въпроса, дали

къмъ източната, или къмъ западната църква да се присъедини наедно съ народа си; но за врѣмето, когато били изпратени, тѣзи разяснения се явявали донѣгдѣ прѣдиврѣменни По-голѣмо значение за тогава ще да сж имали посочванията на патриарха, какви качества трѣбва да отличаватъ добрия християнинъ и господарь. Между друго, Фотий го свѣтва да прѣнася търпѣливо нещастията; да се не надига въ врѣме на успѣхъ; да си не служи съ клетви, а думата му да бжде дума; да си развива ума чрѣзъ бесѣди и сношения съ мждри хора и пр. Особено се е спрѣлъ той на качествата, които трѣбва да има единъ добъръ господарь. Патриархътъ посочва, че послѣдният трѣбва да бжде прѣдпазливъ и да обмисля прѣдварително всѣка своя работа, като се допитва и до умни съвѣтници; да не бърза съ нововеденията, а да прави постепенни промѣни, като се съобразява и съ желанията на подданицитѣ си; да въведе точни закони, и въ управлението да се облѣга не толкова на своята власть, колкото на благоразположението на народа си; да управлява твърдо, но не жестоко, като се старае да вдъхва не толкова страхъ, колкото любовь и пр. Изобщо, патриярхътъ посочва, че владѣтелтъ трѣбва да служи за примѣръ на своя народъ и да се стреми не да образува отъ малка държава голѣма, а отъ лоша да направи добра. Но дори и съ тия възвишени наставления патриархътъ изпрѣварялъ, тъй да се каже, нуждитѣ на новопокръстенитѣ: на послѣднитѣ било потрѣбно да знаятъ прѣди всичко, какъ да наредятъ всѣкидневния си животъ по християнски. Едничкото нѣщо въ това отношение, което патриярхътъ засегналъ, било многоженството; за него той казва, че е „срамно и гнусно, свойствено само на животинската необузданость и нечистота“, но не се спира на мжчния въ-

просъ, какво да се прави съ вторитѣ жени, които мнозина отъ новопокръстенитѣ вече имали, както и съ роденитѣ отъ тѣхъ дѣца.

Бунтъ противъ християнството и противъ Бориса.

Отначало кръщаването на българитѣ въ укрѣпленията около Плисковъ вървѣло безъ особени прѣчки. Между друго, на новопокръстенитѣ ще да е дѣйствувало и великолѣпието на християнското богослужение, а на тия отъ тѣхъ, които разбирали гръцки — и думитѣ на проповѣдницитѣ. Но не се минало много врѣме, и сжщитѣ хора, които изпърво изглеждало, че приематъ охотно кръщението, почнали да намиратъ новата вѣра въ много отношения недобра. Въ тая вѣра имало не само обреди; тя искала и новъ животъ, по-умѣренъ, по-духовенъ; а това се явявало тежко врѣме за необузданитѣ дотогава първенци многоженци, които били навикнали да си не отказватъ ловъ, гостби и други угоди въ всѣко сгодно за тѣхъ врѣме и постжпвали най-деспотически съ своитѣ подчинени и роби. Сега тия необузданици трѣбвало да постятъ и да се причащаватъ, да изповѣдватъ грѣховетѣ си, да прощаватъ и да показватъ християнска снизхонителность не само къмъ равни тѣмъ, но къмъ подчинени и роби. На мнозина отъ тѣхъ ще се е показало още, че тѣхното значение пада: новата вѣра не ще ли ги изравни съ по-проститѣ? Като се прѣдадатъ на миренъ животъ, за какво ще имъ служи тѣхното болярство? Тѣ, гордигѣ боляри, не става ли нужда да се

прѣкланятъ прѣдъ гръцкитѣ свещеници? Като погледнѣли отъ тая страна на новия си животъ, тѣмъ е можело да се покаже, че страшната дотогава за гърцитѣ българска държава сама отива подъ тѣхната власть.

По-буйнитѣ почнали да роптаятъ, а слѣдъ това и явно да изказватъ недоволство отъ новата вѣра. Това недоволство намирало храна и въ неопитностьта и придирчивостьта на нѣкои проповѣдници, а особено въ користолюбието и шарлатанството на самозванци. Така, нѣкои отъ проповѣдницитѣ намирали, че е голѣмъ грѣхъ да се не стои въ църква съ скръстени ржцѣ, да се приема причастие безъ поясъ, да се яде месо отъ животни, убити отъ скопци и [illegible]р. Особна съблазънь внасяли у новопокръстенитѣ нѣкои самозванци: подаръцитѣ и почеститѣ, съ които проповѣдницитѣ били обсипвани, съблазнили нѣкои гърци и евреи да се покажатъ за проповѣдници, безъ да имаятъ нужнитѣ качества за това. Напр., единъ евреинъ, за когото не се знаело даже, дали е християнинъ, кръстилъ мнозина. Сжщото правѣлъ и единъ гръкъ, който казвалъ, че билъ ужъ свещеникъ. Такова светотатство, което давало най-добро оржжие въ ржцѣтѣ на недоволницитѣ и внасяло съблазънь въ душитѣ на проститѣ, страшно възмутило Бориса: да направи това единъ евреинъ, какъ и да е; но да го направятъ гърци, които божемъ разпасятъ права вѣра — това не можело да се понесе. Борисъ, за да тури край на съблазнитѣ, заповѣдалъ да отрѣжатъ носа и ушитѣ на самозванеца грькъ и да го изгонятъ изъ България. Но изворитѣ на недоволството били много и различни, и то полека-лека растѣло, па най-послѣ минало въ *бунтъ*. На чело на тоя бунтъ стоели 52 боляри, които се били събрали отъ разни части

на държавата. Недоволнитѣ заобиколили княжеския дворецъ и искали да свалятъ Бориса отъ прѣстола и да го замѣстятъ съ другъ, като викали, че той имъ далъ лошъ *законъ*.

Но дѣлото на християнството се намирало въ здрави ржцѣ. Борисъ, който все повече и повече вникналъ въ новата вѣра и изкрено ѝ билъ прѣданъ, не се уплашилъ отъ бунта и не отстжпилъ. Явилата се опасность само разпалила неговата ревность и го потикнала да покаже на дѣло, че Божието покровителство е на негова страна. Проповѣдницитѣ го насърдчили и увѣрили въ небесна помощь. Тѣ, седмина на брой, извършили това, което патриархъ Фотий извършилъ противъ руситѣ: направили шествие въ черковни облачения и, съ запалени вощеници въ ржцѣ, високо призовали Божията помощь върху християнитѣ, като изрекли проклетия противъ отстжпницитѣ, а слѣдъ това тръгнали на чело на вѣрната Борису войска. Тая войска не ще да е била слаба и по число: голѣма часть отъ боляритѣ (48 души), които не сж можели да не съзнаватъ, че свалянето на Бориса и отказването отъ християнсвото би хвърлило страната въ безначалие и би прѣдизвикало ожесточена борба не само съ Византия, но и съ християнското население отъ държавата, останали на негова страна. Но особено прѣвъзхождала тя (Борисовата войска) бунтовницитѣ по духъ и дисциплина. При строгата наредба на българската държава, основана на военна подчиненость, събранитѣ отъ разни мѣста бунтовници се явявали въ очитѣ на по-долното население като отцѣпници. Освѣнъ това, тѣ не можели да противопоставятъ на Бориса човѣкъ съ равни достоинства и съ такъвъ авторитетъ. Между тѣхъ не е можело да има еднодушие и строга дисциплина, каквато имало въ Борисовата войска.

Най-послѣ, и тѣ донѣкждѣ вѣрвали въ силата на християнскитѣ обреди и не одобрявали новата вѣра само като *законъ*. Бунтовницитѣ не намѣрили въ себе-си сила да изкаратъ противодѣйствието до край. Прѣди още да се сбиятъ съ Бориса, тѣ отстжпили и изявили покорность. Горещо прѣдаденията на възраждането на своята държава Борисъ, който виждалъ въ бунта на недоволнитѣ боляри колкото опасность лично за себе-си, толкова и прѣчка за държавния напрѣдъкъ, па и богопротивно дѣло,—не можалъ да обърне внимание на смегчителнитѣ обстоятелства въ случая. Той се увлѣкълъ отъ желание да тури еднажъ за винаги край на езическата и болярска реакция и въ духа на тогавашнитѣ военни български обичаи прѣдалъ на смърть всичкитѣ водители на бунта заедно съ дѣцата имъ, а останалитѣ държелъ нѣколко врѣме подъ стража и послѣ питалъ папата, какъ да постжпи съ тѣхъ.

Вѣроизповѣдна неуредица въ България. Борисово пратеничество до папата.

И така, бунтътъ билъ потъпканъ, и насаждането на християнството се продължило. Побѣдата на Бориса се взела по цѣлото царство за чудо и още повече повдигнала обаянието на християнството и авторитета на царя.

Но стара вѣра се лесно не напуща. Мнозина безъ да се бунтуватъ или даже да се противятъ на новата вѣра, продължавали да си държатъ старата жертвоприношения и кланяне на езическитѣ божества все още имало. Други пъкъ, макаръ да приемали външно християнството, не се отказвали и отъ езичеството. У езичницитѣ нѣма тая вѣроизповѣдна изключителность, която се забѣлѣзва у еднобожницитѣ: да притурятъ или изхвърлятъ едно божество при тол-

кова много други — не имъ се струва нѣщо особено. Сжщото правѣли и съ обредитѣ и външнитѣ знакове на благочестие: редомъ съ миросване, светене вода, цѣлуване на кръстове и икони, мнозина отъ новопокръстенитѣ продължавали да се кълнатъ надъ мечове, да вематъ частици отъ нѣкакъвъ камъкъ, който отъ старо врѣме се считалъ за цѣровитъ и пр. Освѣнъ това, не всички, които били многоженци, останали само съ една жена, защото рѣшението на въпроса съдържало почти неотстраними мжчнотии. Така у новопокръстенитѣ се явило *двувѣрие* — смѣсица отъ християнство и езичество. Тая вѣроизповѣдна неуредица се увеличила отъ разни еретически и друговѣрни проповѣдници, които надошли въ България отъ разни страни. Заселенитѣ прѣзъ VIII в. по грѣко-българската граница арменци били едни отъ първитѣ, които искали да се възползуватъ отъ случая да разпространятъ своето учение. Гърци еретици или шарлатани още повече увеличавали неуредицата. Така, нѣкои гадаели по библия, като я затваряли, и единъ отъ тѣхъ пъхвалъ клечици между затворенитѣ листове, а сетнѣ я отваряли и по случайно откритія се прѣдъ очитѣ имъ текстъ се мжчели да кроятъ прѣдсказвания. Противорѣчията на проповѣдницитѣ, а особено шарлатанствата почнали да възбуждатъ у Бориса и неговитѣ приближени колѣбания и подозрѣния къмъ гръцкитѣ проповѣдници. На това помагали и нѣкои лица, които дошли въ България отъ западъ, щомъ се чуло за покръстването, а може би и по-рано, още когато Борисъ обѣщалъ на нѣмския краль да приеме християнството. Има дори извѣстие, че нѣкой-си латински свещеникъ Павелъ билъ при Бориса въ врѣме на неговото кръщение. Най-важно, обаче, въ случая било това, че новата вѣра докарала *проливане на кръвь*. Въ бунта

загинали 52 най-видни болярски сѣмейства, които имали партизани и съчувственици. Още повече стоели подъ стража. Ако извънредната строгость на наказанието, което сполетѣло бунтовницитѣ, е можела да подигне омраза противъ нѣкого, то е било прѣди всичко противъ гръцкитѣ проповѣдници, наставницитѣ на Бориса въ новата вѣра, и ако противъ царя не сѫ се рѣшавали твърдѣ да роптаятъ и викатъ противъ тѣхъ трѣбва да сѫ се чували силни осѫждания. Българитѣ и така не обичали гърцитѣ, а сега тѣхнитѣ проповѣдници се явявали въ очитѣ на опозицията противъ новата вѣра като главна причина за проливането на братска кръвь. А пъкъ и Борисъ, и неговитѣ близки знаели, па и заинтересувани хора ще сѫ имъ напомняли, че християнството има и другъ центъръ, дори по старъ отъ Цариградъ, отъ който сѫ приели новата вѣра и неговитѣ съѣзници, нѣмцитѣ. Между самитѣ гърци сѫществувала силна партия (послѣдователитѣ на прѣдишния патриярхъ Игнатий), противна на патриярха Фотия, която (партия) въ борбата си съ послѣдния и съ правителството търсѣла подкрѣпа у папа Николая I. Послѣдниятъ дори билъ свикалъ въ 863 год. въ Римъ съборъ, на който Фотий билъ признатъ за незаконенъ патриярхъ. На тия нѣща Борисъ и неговитѣ приближени не сѫ можели твърдѣ да обръщатъ внимание, прѣди да се покръстятъ, но сега заинтересувани хора имъ ги съобщили и разяснили. У ржководителя на българския народъ се явило съмнѣние: наистина ли той е почерпалъ вѣрата отъ чистъ източникъ? Като се покръстилъ, той смѣталъ, че приема вѣра безъ недостатъци, чиста и свѣтла, или, както се изразявалъ самъ той — „безъ петна и бръчки“; такава ли сѫ му я дали гърцитѣ? Неговата прѣдпазливость го карала да се допита и до папата, до ко-

тото се държалъ и неговиятъ съюзникъ, нѣмскиятъ кралъ, за и самитѣ гърци. Къмъ това го подбуждало и едно много важно съображение: той вече ималь прѣдъ видъ да се сдобие съ свое автономно духовенство, а поставянето на послѣдното не можело да стане безъ съгласието на цариградския патриархъ или на папата. Кой отъ двамата е по-авторитетенъ? Прѣди да пристъпи къмъ рѣшението на той въпросъ, той трѣбвало да го изучи. Въ всѣки случай, недоволството противъ гърцитѣ, възбудено по горѣказанитѣ причини, налагало обръщане къмъ папата.

И ето, въ началото на 866 год. Борисъ изпратилъ до папа Николая I *пратеничество*, съ което искалъ отъ папата християнски законъ и вѣра „безъ петна и бръчки". Въ пратеничеството влизали синъ му (името му не е посочено; види се, да е билъ Расате), сродникътъ му Петъръ, уменъ дипломатъ, който билъ сѫщински глава на това пратеничество, болярите Иванъ и Мартинъ и др. Борисовитѣ хора носѣли съ себе-си дарове за папата и за светитѣ мѣста въ Римъ. Между друго, тѣ занесли на папата и орѫжието, съ което Борисъ се сражавалъ противъ възбунтувалитѣ се езичници. Най-важното, обаче, което носѣли съ себе-си, били 106 въпроса отъ страна на Бориса и неговитѣ съвѣтници. Прѣзъ августъ сѫщата 866 год. пратеницитѣ стигнали въ Римъ. Радостьта на папа Николая по този случай била за неизказване. Покръстването на българитѣ, което той прѣдвиждалъ още въ 860 г., когато въ писмото си до императора Михаила заявявалъ претенции върху западнобългарскитѣ земи, било вече дѣло свършено; царьтъ на новообърналата се къмъ християнство страна пращалъ до него свои хора съ дарове и въпроси и го молѣлъ за проповѣдници, — и прѣдъ властолюбивия

Въ втората половина на 864 год., прѣди ощ[е] византийцитѣ да прѣдприематъ сериозенъ походъ. Бо[ри]рисъ, като взелъ прѣдпазителни мѣрки и като позво[ли]лилъ на нѣкои свои войски да почнатъ грабител[ски] ски нападения въ империята, за да се покаже готов[ъ] за война, — сжщеврѣменно изпратилъ до императо[ра] а Михаила III и патриярха Фотия свои хора. Послѣд[ни]нитѣ прѣдложили уреждане на пограничнитѣ въпрос[и] и миръ подъ сгодни за България условия, като срѣ[щу] щу това обявили твърдото рѣшение на Бориса д[а] приеме християнството и да покръсти народа си. Спо[ро]ръ се вртѣлъ главно около нѣкаква область, коят[а] гръцкитѣ лѣтописци погрѣшно смѣсватъ съ тра[кий]кийското Загоре (между Сливенъ и Бургазския заливъ[,] което вече отъ по рано влизало въ границитѣ на Бъл[га]гария. Макаръ византийското правителство да бил[о] увѣрено, че българитѣ рано или късно ще станат[ъ] християни, — направеното прѣдложение се явявало з[а] него нечакано. Покръстването на българитѣ възбуж[да]дало у императора и неговитѣ приближени такива го[лѣ]лѣми надежди за влияние върху съсѣдната държава[,] щото тѣ не м жели да се колѣбаятъ въ избора межд[у] прѣдложенията на Бориса и неизвѣстноститѣ на вой[ната], и мирътъ билъ сключенъ. Че Борисъ е рѣшен[ъ] да покръсти народа си — това неговитѣ пратеници доказали по най-положителенъ начинъ, като се кръстили още въ Цариградъ. Наедно съ Борисовитѣ хора, по които императорътъ пратилъ нему и на ближнитѣ му голѣми подаръци, въ България отишли епископъ и свещеници, за да покръстятъ него и народа му Императорътъ, чрѣзъ особенъ пратеникъ, станалъ кръстникъ на Бориса, който билъ нареченъ по неговото име *Михаилъ*. Гдѣ е станало покръстването на българския царь, точно не се знае;

най-вѣроятно е, че то е било извършено въ самата столица, Плисковъ. Наедно съ Бориса се покръстили и неговитѣ домашни, роднини и придворни, слѣдъ това боляритѣ, а полека-лека и другитѣ българи въ централнитѣ укрѣпления.

Въ врѣме на покръстването си Борисъ билъ около 45-годишенъ мѫжъ, въ пълната си физическа и душевна сила. Той билъ обмислилъ важната стѫпка, която направилъ, отъ всѣка страна и приелъ кръщението като убѣденъ християнинъ, рѣшенъ да прѣобразува живота на своя народъ въ духа на новата вѣра. Отъ една бѣлѣжка, която негови пратеници въ Римъ написали двѣ години слѣдъ това въ едно евангелие (близо при Венеция) се вижда, че той ималъ четирма синове: *Расате*, *Гавриилъ*, *Симеонъ* и *Яковъ* и двѣ дъщери: *Евпраксия* и *Ана*. Жена му се казвала *Мария*. Въ тая бѣлѣжка не се споменува името на *Владимира*, за когото се знае отъ други източници. Обикновено се прѣдполага, че Владимиръ е сѫщиятъ Расате. Борисъ ималъ и двама братя: *Доксъ* и *Гавриилъ*, отъ които за първия се знае, че на стари години се е покалугерилъ.

Още прѣзъ февруарий 865 год. патриярхъ Фотий, който рѫководѣлъ покръстването на българитѣ чрѣзъ съвѣти и насочвания, изпратилъ на Бориса едно дълго *послание*, въ което му разяснявалъ вѣрата и длъжноститѣ му като човѣкъ и господарь. Между друго, това послание съдържало разяснения, които подготвяли Бориса да разбере, че съборно управляваната източна църква има прѣдимство прѣдъ западната, въ която тъкмо по онова врѣме папата вече заявявалъ, че стои по-високо отъ съборитѣ. Борисъ ще да се е възползувалъ отъ тѣхъ по-послѣ, подиръ 4—5 години, когато рѣшавалъ окончателно въпроса, дали

Въ втората половина на 864 год., прѣди още византийцитѣ да прѣдприематъ сериозенъ походъ. Борисъ, като взелъ прѣдпазителни мѣрки и като позволилъ на нѣкои свои войски да почнатъ грабителски нападения въ империята, за да се покаже готовъ за война, — сжщеврѣменно изпратилъ до императора Михаила III и патриярха Фотия свои хора. Послѣднитѣ прѣдложили уреждане на пограничнитѣ въпроси и миръ подъ сгодни за България условия, като срѣщу това обявили твърдото рѣшение на Бориса да приеме християнството и да покръсти народа си. Споръ се въртѣлъ главно около нѣкаква область, която гръцкитѣ лѣтописци погрѣшно смѣсватъ съ тракийското Загоре (между Сливенъ и Бургазския заливъ), което вече отъ по рано влизало въ границитѣ на България. Макаръ византийското правителство да било увѣрено, че българитѣ рано или късно ще станатъ християни, — направеното прѣдложение се явявало за него нечакано. Покръстването на българитѣ възбуждало у императора и неговитѣ приближени такива голѣми надежди за влияние върху съсѣдната държава, щото тѣ не можели да се колѣбаятъ въ избора между прѣдложенията на Бориса и неизвѣстноститѣ на войната, и миръть билъ сключенъ. Че Борисъ е рѣшенъ да покръсти народа си — това неговитѣ пратеници доказали по най-положителенъ начинъ, като се кръстили още въ Цариградъ. Наедно съ Борисовитѣ хора, по които императорътъ пратилъ нему и на ближнитѣ му голѣми подаръци, въ България отишли епископъ и свещеници, за да покръстятъ него и народа му Императорътъ, чрѣзъ особенъ пратеникъ, станалъ кръстникъ на Бориса, който билъ нареченъ по неговото име *Михаилъ*. Гдѣ е станало покръстването на българския царь, точно не се знае;

най-вѣроятно е, че то е било извършено въ самата столица, Плисковъ. Наедно съ Бориса се покръстили и неговитѣ домашни, роднини и придворни, слѣдъ това боляритѣ, а полека-лека и другитѣ българи въ централнитѣ укрѣпления.

Въ врѣме на покръстването си Борисъ билъ около 45-годишенъ мжжъ, въ пълната си физическа и душевна сила. Той билъ обмислилъ важната стжпка, която направилъ, отъ всѣка страна и приелъ кръщението като убѣденъ християнинъ, рѣшенъ да прѣобразува живота на своя народъ въ духа на новата вѣра. Отъ една бѣлѣжка, която негови пратеници въ Римъ написали двѣ години слѣдъ това въ едно евангелие (близо при Венеция) се вижда, че той ималъ четирма синове: *Расате*, *Гавриилъ*, *Симеонъ* и *Яковъ* и двѣ дъщери: *Евпраксия* и *Ана*. Жена му се казвала *Мария*. Въ тая бѣлѣжка не се споменува името на *Владимира*, за когото се знае отъ други източници. Обикновено се прѣдполага, че Владимиръ е сжщиятъ Расате. Борисъ ималъ и двама братя: *Доксъ* и *Гавриилъ*, отъ които за първия се знае, че на стари години се е покалугерилъ.

Още прѣзъ февруарий 865 год. патриярхъ Фотий, който ржководѣлъ покръстването на българитѣ чрѣзъ съвѣти и насочвания, изпратилъ на Бориса едно дълго *послание*, въ което му разяснявалъ вѣрата и длъжноститѣ му като човѣкъ и господарь. Между друго, това послание съдържало разяснения, които подготвяли Бориса да разбере, че съборно управляваната източна църква има прѣдимство прѣдъ западната, въ която тъкмо по онова врѣме папата вече заявявалъ, че стои по-високо отъ съборитѣ. Борисъ ще да се е възползувалъ отъ тѣхъ по-послѣ, подиръ 4—5 години, когато рѣшавалъ окончателно въпроса, дали

къмъ източната, или къмъ западната църква да се присъедини наедно съ народа си; но за врѣмето, когато били изпратени, тѣзи разяснения се явявали донѣгдѣ прѣдиврѣменни По-голѣмо значение за тогава ще да сѫ имали посочванията на патриарха, какви качества трѣбва да отличаватъ добрия християнинъ и господарь. Между друго, Фотий го свѣтва да прѣнася търпѣливо нещастията; да се не надига въ врѣме на успѣхъ; да си не служи съ клетви, а думата му да бѫде дума; да си развива ума чрѣзъ бесѣди и сношения съ мѫдри хора и пр. Особено се е спрѣлъ той на качествата, които трѣбва да има единъ добъръ господарь. Патриархътъ посочва, че послѣдниятъ трѣбва да бѫде прѣдпазливъ и да обмисля прѣдварително всѣка своя работа, като се допитва и до умни съвѣтници; да не бърза съ нововеденията, а да прави постепенни промѣни, като се съобразява и съ желанията на подданицитѣ си; да въведе точни закони, и въ управлението да се облѣга не толкова на своята власть, колкото на благоразположението на народа си; да управлява твърдо, но не жестоко, като се старае да вдъхва не толкова страхъ, колкото любовь и пр. Изобщо, патриярхътъ посочва, че владѣтелтъ трѣбва да служи за примѣръ на своя народъ и да се стреми не да образува отъ малка държава голѣма, а отъ лоша да направи добра. Но дори и съ тия възвишени наставления патриархътъ изпрѣварялъ, тъй да се каже, нуждитѣ на новопокръстенитѣ: на послѣднитѣ било потрѣбно да знаятъ прѣди всичко, какъ да наредятъ всѣкидневния си животъ по християнски. Едничкото нѣщо въ това отношение, което патриярхътъ засегналъ, било многоженството; за него той казва, че е „срамно и гнусно, свойствено само на животинската необузданость и нечистота“, но не се спира на мѫчния въ-

просъ, какво да се прави съ вторитѣ жени, които мнозина отъ новопокръстенитѣ вече имали, както и съ роденитѣ отъ тѣхъ дѣца.

Бунтъ противъ християнството и противъ Бориса.

Отначало кръщаването на българитѣ въ укрѣпленията около Плисковъ вървѣло безъ особени прѣчки. Между друго, на новопокръстенитѣ ще да е дѣйствувало и великолѣпието на християнското богослужение, а на тия отъ тѣхъ, които разбирали гръцки — и думитѣ на проповѣдницитѣ. Но не се минало много врѣме, и сжщитѣ хора, които изпърво изглеждало, че приематъ охотно кръщението, почнали да намиратъ новата вѣра въ много отношения недобра. Въ тая вѣра имало не само обреди; тя искала и новъ животъ, по-умѣренъ, по-духовенъ; а това се явявало тежко брѣме за необузданитѣ дотогава първенци многоженци, които били навикнали да си не отказватъ ловъ, гостби и други угоди въ всѣко сгодно за тѣхъ врѣме и постжпвали най-деспотически съ своитѣ подчинени и роби. Сега тия необузданици трѣбвало да постятъ и да се причащаватъ, да изповѣдватъ грѣховетѣ си, да прощаватъ и да показватъ християнска снизхонителность не само къмъ равни тѣмъ, но къмъ подчинени и роби. На мнозина отъ тѣхъ ще се е показало още, че тѣхното значение пада: новата вѣра не ще ли ги изравни съ по-проститѣ? Като се прѣдадатъ на миренъ животъ, за какво ще имъ служи тѣхното болярство? Тѣ, гордигѣ боляри, не става ли нужда да се

прѣкланятъ прѣдъ гръцкитѣ свещеници? Като погледнѣли отъ тая страна на новия си животъ, тѣмъ е можело да се покаже, че страшната дотогава за гърцитѣ българска държава сама отива подъ тѣхната власть.

По-буйнитѣ почнали да роптаятъ, а слѣдъ това и явно да изказватъ недоволство отъ новата вѣра. Това недоволство намирало храна и въ неопитностьта и придирчивостьта на нѣкои проповѣдници, а особено въ користолюбието и шарлатанството на самозванци. Така, нѣкои отъ проповѣдницитѣ намирали, че е голѣмъ грѣхъ да се не стои въ църква съ скръстени ржцѣ, да се приема причастие безъ поясъ, да се яде месо отъ животни, убити отъ скопци и пр. Особна съблазънь внасяли у новопокръстенитѣ нѣкои самозванци: подаръцитѣ и почеститѣ, съ които проповѣдницитѣ били обсипвани, съблазнили нѣкои гърци и евреи да се покажатъ за проповѣдници, безъ да иматъ нужнитѣ качества за това. Напр., единъ евреинъ, за когото не се знаело даже, дали е християнинъ, кръстилъ мнозина. Сжщото правѣлъ и единъ гръкъ, който казвалъ, че билъ ужъ свещеникъ. Такова светотатство, което давало най-добро оржжие въ ржцѣтѣ на недоволницитѣ и внасяло съблазънь въ душитѣ на проститѣ, страшно възмутило Бориса: да направи това единъ евреинъ, какъ и да е; но да го направятъ гърци, които божемъ разнасятъ права вѣра — това не можело да се понесе. Борисъ, за да тури край на съблазнитѣ, заповѣдалъ да отрѣжатъ носа и ушитѣ на самозванеца гръкъ и да го изгонятъ изъ България. Но изворитѣ на недоволството били много и различни, и то полека-лека растѣло, па най-послѣ минало въ *бунтъ*. На чело на тоя бунтъ стоели 52 боляри, които се били събрали отъ разни части

на държавата. Недоволнитѣ заобиколили княжеския дворецъ и искали да свалятъ Бориса отъ прѣстола и да го замѣстятъ съ другъ, като викали, че той имъ далъ лошъ *законъ*.

Но дѣлото на християнството се намирало въ здрави рѫцѣ. Борисъ, който все повече и повече вникналъ въ новата вѣра и изкрено ѝ билъ прѣданъ, не се уплашилъ отъ бунта и не отстѫпилъ. Явилата се опасность само разпалила неговата ревность и го потикнала да покаже на дѣло, че Божието покровителство е на негова страна. Проповѣдницитѣ го насърдчили и увѣрили въ небесна помощь. Тѣ, седмина на брой, извършили това, което патриархъ Фотий извършилъ противъ руситѣ: направили шествие въ черковни облачения и, съ запалени вощеници въ рѫцѣ, високо призовали Божията помощь върху християнитѣ, като изрекли проклетия противъ отстѫпницитѣ, а слѣдъ това тръгнали на чело на вѣрната Борису войска. Тая войска не ще да е била слаба и по число: голѣма часть отъ боляритѣ (48 души), които не сѫ можели да не съзнаватъ, че свалянето на Бориса и отказването отъ християнсѣото би хвърлило страната въ безначалие и би прѣдизвикало ожесточена борба не само съ Византия, но и съ християнското население отъ държавата, останали на негова страна. Но особено прѣвъзхождала тя (Борисовата войска) бунтовницитѣ по духъ и дисциплина. При строгата наредба на българската държава, основана на военна подчиненость, събранитѣ отъ разни мѣста бунтовници се явявали въ очитѣ на по-долното население като отцѣпници. Освѣнъ това, тѣ не можели да противопоставятъ на Бориса човѣкъ съ равни достоинства и съ такъвъ авторитетъ. Между тѣхъ не е можело да има еднодушие и строга дисциплина, каквато имало въ Борисовата войска.

Най-послѣ, и тѣ донѣкждѣ вѣрвали въ силата на християнскитѣ обреди и не одобрявали новата вѣра само като *законъ*. Бунтовницитѣ не намѣрили въ себе-си сила да изкаратъ противодѣйствието до край. Прѣди още да се сбиятъ съ Бориса, тѣ отстжпили и изявили покорность. Горещо прѣдаденията на възраждането на своята държава Борисъ, който виждалъ въ бунта на недоволнитѣ боляри колкото опасность лично за себе-си, толкова и прѣчка за държавния напрѣдъкъ, па и богопротивно дѣло,—не можалъ да обърне внимание на смегчителнитѣ обстоятелства въ случая. Той се увлѣкълъ отъ желание да тури еднажъ за винаги край на езическата и болярска реакция и въ духа на тогавашнитѣ военни български обичаи прѣдалъ на смъртъ всичкитѣ водители на бунта заедно съ дѣцата имъ, а останалитѣ държелъ нѣколко врѣме подъ стража и послѣ питалъ папата, какъ да постжпи съ тѣх

Вѣроизповѣдна неуредица въ България. Борисово пратеничество до папата.

И така, бунтътъ билъ потъпканъ, и насаждането на християнството се продължило. Побѣдата на Бориса се взела по цѣлото царство за чудо и още повече подигнала обаянието на християнството и авторитета на царя.

Но стара вѣра се лесно не напуща. Мнозина, безъ да се бунтуватъ или даже да се противятъ на новата вѣра, продължавали да си държатъ старата; жертвоприношения и кланяне на езическитѣ божества все още имало. Други пъкъ, макаръ да приемали външно християнството, не се отказвали и отъ езичеството. У езичницитѣ нѣма тая вѣроизповѣдна изключителность, която се забѣлѣзва у еднобожницитѣ: да притурятъ или изхвърлятъ едно божество при тол-

кова много други — не имъ се струва нѣщо особено. Сжщото правѣли и съ обредитѣ и външнитѣ знакове на благочестие: редомъ съ миросване, светене вода, цѣлуване на кръстове и икони, мнозина отъ новопокръстенитѣ продължавали да се кълнатъ надъ мечове, да вематъ частици отъ нѣкакъвъ камъкъ, който отъ старо врѣме се считалъ за цѣровитъ и пр. Освѣнъ това, не всички, които били многоженци, останали само съ една жена, защото рѣшението на въпроса съдържало почти неотстраними мжчнотии. Така у новопокръстенитѣ се явило *двувѣрие* — смѣсица отъ християнство и езичество. Тая вѣроизповѣдна неуредица се увеличила отъ разни еретически и друговѣрни проповѣдници, които надошли въ България отъ разни страни. Заселенитѣ прѣзъ VIII в. по грѣко-българската граница арменци били едни отъ първитѣ, които искали да се възползуватъ отъ случая да разпространятъ своето учение. Гърци еретици или шарлатани още повече увеличавали неуредицата. Така, нѣкои гадаели по библия, като я затваряли, и единъ отъ тѣхъ пъхналъ клечици между затворенитѣ листове, а сетнѣ я отваряли и по случайно открилия се прѣдъ очитѣ имъ текстъ се мжчели да кроятъ прѣдсказвания. Противорѣчията на проповѣдницитѣ, а особено шарлатанствата почнали да възбуждатъ у Бориса и неговитѣ приближени колѣбания и подозрѣния къмъ гръцкитѣ проповѣдници. На това помагали и нѣкои лица, които дошли въ България отъ западъ, щомъ се чуло за покръстването, а може би и по-рано, още когато Борисъ обѣщалъ на нѣмския краль да приеме християнството. Има дори извѣстие, че нѣкой-си латински свещеникъ Павелъ билъ при Бориса въ врѣме на неговото кръщение. Най-важно, обаче, въ случая било това, че новата вѣра докарала *проливане на кръвь*. Въ бунта

загинали 52 най-видни болярски сѣмейства, които имали партизани и съчувственици. Още повече стоели подъ стража. Ако извънредната строгость на наказанието, което сполетѣло бунтовницитѣ, е можела да подигне омраза противъ нѣкого, то е било прѣди всичко противъ гръцкитѣ проповѣдници, наставницитѣ на Бориса въ новата вѣра, и ако противъ царя не сѫ се рѣшавали твърдѣ да роптаятъ и викатъ противъ тѣхъ трѣбва да сѫ се чували силни осѫждания. Българитѣ и така не обичали гърцитѣ, а сега тѣхнитѣ проповѣдници се явявали въ очитѣ на опозицията противъ новата вѣра като главна причина за проливането на братска кръвь. А пъкъ и Борисъ, и неговитѣ близки знаели, па и заинтересувани хора ще сѫ имъ напомняли, че християнството има и другъ центъръ, дори по старъ отъ Цариградъ, отъ който сѫ приели новата вѣра и неговитѣ съюзници, нѣмцитѣ. Между самитѣ гърци сѫществувала силна партия (послѣдователитѣ на прѣдишния патриархъ Игнатий), противна на патриарха Фотия, която (партия) въ борбата си съ послѣдния и съ правителството търсѣла подкрѣпа у папа Николая I. Послѣдниятъ дори билъ свикалъ въ 863 год. въ Римъ съборъ, на който Фотий билъ признатъ за незаконенъ патриархъ. На тия нѣща Борисъ и неговитѣ приближени не сѫ можели твърдѣ да обръщатъ внимание, прѣди да се покръстятъ, но сега заинтересувани хора имъ ги съобщили и разяснили. У ржководителя на българския народъ се явило съмнѣние: наистина ли той е почерпалъ вѣрата отъ чистъ източникъ? Като се покръстилъ, той смѣталъ, че приема вѣра безъ недостатъци, чиста и свѣтла, или, както се изразявалъ самъ той — „безъ петна и бръчки“; такава ли сѫ му я дали гърцитѣ? Неговата прѣдпазливость го карала да се допита и до папата, до ко-

гото се допитвалъ и неговътъ съюзникъ, нѣмскиятъ краль, па и самитѣ гърци. Къмъ това го подбуждало и едно много важно съображение: той вече ималъ прѣдъ видъ да се сдобие съ свое автономно духовенство, а поставянето на послѣдното не можело да стане безъ съгласието на цариградския патриархъ или на папата. Кой отъ двамата е по-авторитетенъ? Прѣди да пристжпи къмъ рѣшението на тоя въпросъ, той трѣбвало да го изучи. Въ всѣки случай, неудоволството противъ гърцитѣ, възбудено по горѣказанитѣ причини, налагало обръщане къмъ папата.

И ето, въ началото на 866 год. Борисъ изпратилъ до папа Николая I *пратеничество*, съ което искалъ отъ папата християнски законъ и вѣра „безъ петна и бръчки“. Въ пратеничеството влизали синъ му (името му не е посочено; види се, да е билъ Расате), сродникътъ му Петъръ, уменъ дипломатъ, който билъ сжщински глава на това пратеничество, боляритѣ Иванъ и Мартинъ и др. Борисовитѣ хора носѣли съ себе-си дарове за папата и за светитѣ мѣста въ Римъ. Между друго, тѣ занесли на папата и оржжието, съ което Борисъ се сражавалъ противъ възбунтувалитѣ се езичници. Най-важното, обаче, което носѣли съ себе-си, били 106 въпроса отъ страна на Бориса и неговитѣ съвѣтници. Прѣзъ августъ сжщата 866 год. пратеницитѣ стигнали въ Римъ. Радостьта на папа Николая по този случай била за неизказване. Покръстването на българитѣ, което той прѣдвиждалъ още въ 860 г., когато въ писмото си до императора Михаила заявявалъ претенции върху западнобългарскитѣ земи, било вече дѣло свършено; царьтъ на новообърналата се къмъ християнство страна пращалъ до него свои хора съ дарове и въпроси и го молѣлъ за проповѣдници, — и прѣдъ властолюбивия

и високодаровития римски първосвещеникъ се откривала прѣлъстителна картина — да закрѣпи духовната си власть до Черно море, а слѣдъ това да я наложи и на гордѣливитѣ гърци. Той бързо почналъ да приготвя отговори на изпратенитѣ отъ Бориса 106 въпроса и да избира способни проповѣдници, които трѣбвало да бждатъ явно доказателство, че прѣстолътъ на св. Петра е по-чистъ изворъ на вѣрата, отколкото Цариградъ. Неговитѣ отговори, придружени съ съкратено изложение на въпроситѣ, сж най важния документъ за българската история, който (документъ) е дошълъ до насъ отъ врѣме на покръстването ни: тѣ ни запознаватъ съ нуждитѣ, съмнѣнията и колѣбанията на новопокръстенитѣ ни дѣди и съ разни страни отъ тѣхния животъ.

Борисовитѣ въпроси. — Като хора, всецѣло прѣдадени на практическа дѣйность, Борисъ и неговитѣ приближени не задаватъ въпроси за отвлѣчени вѣрвания: тѣ не питатъ, какъ да вѣрватъ, а само—*какъ да постжпватъ*, какво да вършатъ и какво дѧ не вършатъ. Най-много въпроси задаватъ за *поста* и *праздницитѣ*, като нѣща съвсѣмъ нови за тѣхъ; така, тѣ питатъ, прѣзъ кои дни на годината да не ядатъ месо, и дали бива прѣзъ праздници и пости да се воюва, да се ходи на ловъ, да се сждятъ прѣстжпници, да се ходи на баня и пр. Относително *молитвитѣ* и *богослужението*, тѣ питатъ, колко пжти трѣбва да се молятъ мирянитѣ въ день, трѣбва ли непрѣмѣнно да четатъ установенитѣ молитви, когато сж на лагеръ, и дали сж прави гърцитѣ, като искатъ отъ тѣхъ да стоятъ въ църква съ скръстени рѫцѣ, гологлави и да се причащаватъ съ пояси. Самата обредна страна на вѣрата ги интересувала главно като *срѣдство за борба съ болести и нещастия или за добиване побѣда надъ враговетѣ*. Така,

тѣ питатъ, да прибѣгватъ ли и занапрѣдъ за изцѣление до свещения камъкъ, който имали отъ старо врѣме: да носятъ ли муски; съ какво да замѣнятъ дотогавашната клетва надъ мечъ, както и гаданията, пѣснитѣ и игритѣ, които извършвали, прѣди да влѣзатъ въ сражение; да цѣлуватъ ли и да носятъ ли съ себе-си кръстъ и мощи; да принасятъ ли въ храма първитѣ плодове; да гадаятъ ли като нѣкои гърци по затворена библия съ клечки и пр.

Особено искали да знаятъ Борисъ и неговитѣ приближени, *какъ да наредятъ живота си* и *какви закони да въведатъ* въ новопокръстената страна. Това е било много важно за тѣхъ и поради твърдѣнието на разбуптувалитѣ се боляри, че Борисъ имъ билъ далъ лошъ *законъ*. Между друго, тѣ питатъ, кога да излизатъ на война и бива ли да носятъ върху знамената си конски опашки, като по-рано, или да ги замѣнятъ съ друго нѣщо; трѣбва ли царьтъ, както правѣлъ дотогава, да яде отдѣлно отъ всички, дори отъ сѣмейството си; въ кое врѣме да се яде и кои животни да се не ядатъ. По важния въпросъ за *брачния животъ* тѣ питатъ, дали е позволено да се водятъ по двѣ жени, а ако не е позволено — какво да правятъ съ тия, у които биха се намѣрили такива; какви родства да пазятъ при женитбата; какви отношения да иматъ къмъ женитѣ си; да имъ даватъ ли зестра—злато, сребро и добитъкъ. Съвсѣмъ нови се явявали за тѣхъ *отношенията имъ къмъ езичници и еретици*. Тѣ искали да знаятъ, трѣбва ли да покръстватъ на сила тия, които още продължавали да стоятъ въ езичество и, изобщо, какво да правятъ съ тѣхъ, а сжщо и съ тия, които напущали християнството и наново се връщали къмъ старата вѣра, както и съ ерети-

цитѣ: а относително съсѣдни езически народи, питали бива ли да свързватъ съ тѣхъ миръ, или не.—Въ въпроситѣ на Бориса и неговитѣ приближени е засегнатъ и въпроса за *наказанията*, които трѣбва да се налагатъ въ важни случаи. Така, тѣ питатъ, какъ да наказватъ отцеубийци, неволни убийци, хора, които скопятъ нѣкого на сила, крадци на добитъкъ, прѣлюбодѣйци (особено съ роднини), лъжливи обвинители, избѣгали роби и пр. Но, като задавалъ тия въпроси, Борисъ знаелъ, че съ тѣхъ не се изчерпва разнообразието на живота; затова той молѣлъ папата, да му изпрати *граждански закони*.

Ако въпроситѣ, които Борисовитѣ пратеници прѣдали на папата, се впущали и въ дребулии, тѣ не можели да оставятъ незасегнатъ важния въпросъ за *бждещата уредба на българската църква*. Дали българскиятъ царь е водилъ по тоя въпросъ нѣкакви прѣговори съ гърцитѣ, прѣди да изпрати до папата своето пратеничество — не се знае. По вѣроятно е, че дотогава той още не е ималъ врѣме да води такива прѣговори; но въпроситѣ му до папата по тоя въпросъ показватъ, че той го е изучавалъ и обмислялъ по-отрано. Какво е питалъ той по него и какво е прѣдлагалъ — ще се изложи по-долу.

На всички горѣказани въпроси папа Николай отговорилъ много изкусно и умѣстно: неговитѣ отговори се стремятъ да запазятъ сѫщностьта на християнството, безъ да товарятъ новопокръстенитѣ съ ненуждни ограничения и строгости.

Почти едноврѣменно съ пратеничеството до папата, Борисъ изпратилъ и друго до нѣмския краль Людовика, комуто, като на свой съѣзникъ, извѣстявалъ, че е приель вече християнството и че народътъ му има нужда отъ проповѣдници. Людовикъ, който

Николай не можелъ да не разбере, че далекогледниятъ царь, когото толкова интересувала добрата уредба на държавата, тъкми още отрано да направи българската църква самостойна. Въ отговоритѣ си той не пропусналъ да посочи първенството на папството прѣдъ другитѣ патриярси и развилъ мисъль, че истински патриярси сж само тия, чиито катедри водятъ началото си още отъ апостолитѣ, именно: римскиятъ, александрийскиятъ и антиохийскиятъ. По тоя начинъ папата изкарвалъ дори цариградския патриярхъ несжщински; а за сжщински български патриярхъ не можело да става и дума. Но за Бориса било важно да има не име, а църковна самостойность: както се каза, той билъ готовъ да се задоволи дори съ епископъ, стига да е самостоенъ. На това Борисово искане папа Николай отговорилъ, че не може да каже нищо положително, докато не се върнатъ неговитѣ легати, които щѣлъ да изпрати въ България, та да му извѣстятъ, доколко е разпространено християнството тамъ и доколко у покръстенитѣ има единодушие. „Засега“, писалъ той, „имайте епископъ; а когато християнството чрѣзъ Божията благодать се разпространи въ земята ви и когато въ отдѣлнитѣ църкви бждатъ поставени епископи, — тогава ще трѣбва да се избере единъ изпомежду тѣхъ, който да се нарече, ако не патриярхъ, папа архиепископъ; тогава нека всички се обръщатъ къмъ него и нека неговиятъ съвѣтъ имъ служи за рjководство въ важни работи, както го искатъ и апостолскитѣ правила“. Въ папския отговоръ, който нагледъ мѣрѣлъ само да избѣгне неразумна прибързаность, се криело отлагане на въпроса за доста далечно врѣме. И наистина, за какво единодушие между новопокръстенитѣ можели да съоб-

обредни разлики на другитѣ църкви. Освѣнъ това, той получилъ и окржжното послание на патриярха Фотия, съ което източнитѣ патриярси се свиквали на съборъ, за да разгледатъ ученията на западното духовенство. Прѣзъ лѣтото на 867 г. съборътъ наистина се събралъ и обявилъ папа Николая за сваленъ и лишенъ отъ достойнство. Но наскоро послѣдниятъ умрѣлъ и билъ замѣстенъ отъ папа Адриянъ I (отъ 14 декемврий 867 год.). Малко по-рано (23 септемврий сжщата год.) и императоръ Михаилъ III билъ убитъ и замѣстенъ отъ Василия Македонеца (той се наричалъ тъй, защото билъ роденъ въ Тракия, която по онова врѣме носѣла името „Македония“, макаръ че по народность билъ арменецъ). Новиятъ царь свалилъ патриярха Фотия и повърналъ по-прѣдишния патриярхъ Игнатий, а за одобрение на станалото се обърналъ къмъ папата. Сега вече се тъкмѣлъ новъ съборъ, който да прокълне Фотия (той се събралъ въ 869 г.).

Всичкитѣ казани промѣни и борби още повече укрѣпявали Бориса въ рѣшението му да сдобие България съ самостойна църква. Той видѣлъ много ясно, че подъ булото на вѣроизповѣдни въпроси се разиграватъ чисто политически интереси. Освѣнъ това, съ течение на врѣмето се явявали нови дѣйци — нови императори, папи и патриярси; мигаръ българитѣ трѣбва само да очакватъ и да се съобразяватъ съ желанията на новоизпъкнали хора? И Борисъ наистина не чакалъ. Още докато билъ живъ папа Николай I, той поискалъ отъ него да му ржкоположи за български архиепископъ единъ отъ изпратенитѣ въ България епископи, именно Формоза.

Но приемникътъ му непожелалъ да удовлетвори това искане на българския царь: Формозъ билъ сла-

волюбивъ човѣкъ, та можело да се подозира, че, щомъ бѫде рѫкоположенъ за архиепископъ, той скоро ще изпълни желанието на Бориса и ще се провъзгласи за напълно самостоенъ патриярхъ. Той и Павелъ били извикани назадъ и замѣстени съ други двама епископи. Борису било прѣдложено да избере едного отъ изпратенитѣ: но той не ги одобрилъ и прѣдложилъ способния дяконъ Маринъ, който по-рано дохождалъ въ България и му билъ добрѣ познатъ. Папата не искалъ да рѫкоположи неговитѣ кандидати, а той не одобрявалъ други. Най-сетнѣ и прѣговоритѣ били прѣкѫснати. Сѫщиятъ боляринъ Петъръ, който ходилъ нѣколко пѫти въ Римъ да води прѣговори, получилъ отъ Бориса заповѣдь да замине съ другаритѣ си Сондоке и Зергобулъ за Цариградъ, та въпросътъ за българската църква да се рѣши отъ новосвикания съборъ.

Българскитѣ пратеници пристигнали въ Цариградъ въ края на февруарий 870 г., когато вече съборътъ свършвалъ своитѣ работи, и присѫтствували само на едно негово засѣдание. Въ началото на мартъ императоръ Василий свикалъ въ палата си специално засѣдание, за да се рѣши въпроса за българската църква. Трѣбва да забѣлѣжимъ, че българскитѣ пратеници не подигали тука личенъ въпросъ за единъ или другъ архиепископъ, а питали, на коя църква „*е по-разумно*“ да се подчинятъ българитѣ — дали на римската, или на цариградската. При всичкитѣ протести на папскитѣ пратеници, съборьтъ рѣшилъ въпроса за въ полза на цариградския патриярхъ. Прѣзъ сѫщата 870 год. билъ рѫкоположенъ отъ патриярха и изпратенъ въ България архиепископъ Иосифъ наедно съ многобройно по-долно духовенство. Още слѣдъ тѣхното

пристигане Борисъ прѣдложилъ на папския епископъ Гримоалдъ да напусне държавата му наедно съ цѣлото латинско духовенство, като му казалъ, че е принуденъ да постжпи така по рѣшението на вселенския съборъ (тогава считали събора отъ 869-870 г. за вселенски; за такъвъ го счита римската църква и доднесъ). Сжщата причина за напущане на България привеждалъ и самъ Гримоалдъ, когато се върналъ при недоволния отъ неговата постжпка папа, като притурялъ, че българитѣ били готови да употрѣбятъ срѣщу него и сила. Въ Римъ, обаче, се пръснало слухъ, че той билъ склоненъ къмъ това отъ Бориса чрѣзъ голѣми парични суми. Както и да било, архиепископъ Иосифъ заелъ мѣстото си безъ шумъ, и българскиятъ църковенъ въпросъ билъ рѣшенъ тъй, както ги изисквали интереситѣ и достолѣпието на България.

Защо Борисъ подчинилъ своята държава подъ източната църква.

— На пръвъ погледъ може да се покаже, че Борисъ е прѣкжснало прѣговоритѣ за архиепископъ съ папата, защото се разсърдилъ на послѣдния за отказа му да назначи Формоза или Марина; ала внимателното разглеждание на по-нататъшнитѣ му отношения къмъ папския прѣстолъ показватъ, че причинитѣ за оттеглянето му отъ Римъ сж били по-дълбоки. Че Борисъ е ималъ причини да бжде недоволенъ отъ папа Адрияна, това не може да се откаже; но не е било недоволството главна причина въ случая. И слѣдъ отдалечаването на латинското духовенство, Борисъ продължавалъ да се сношава съ тоя папа; а слѣдъ двѣ години на папския прѣстолъ стжпилъ Иоанъ VIII, който и чрѣзъ писма до него (Борисъ) и съвѣтницитѣ му и чрѣзъ пратеници настоявалъ, да

вата имать съборитѣ. А на Бориса трѣбвала тъкмо авторитетна, отъ всички признавана власть, която да му даде самостойно църковно управление. Слѣдъ покръстването си, като се усъмнилъ въ авторитета на цариградския патриярхъ, той се обърналъ къмъ Римъ; но отпослѣ разбралъ, че най-добрѣ е да облегне самостойността на българската църква върху рѣшението на съборъ. Важно било и това, че рѣшението на събора, считанъ за вселенски, му давало възможность да нареди църковното управление по византийски образецъ, който подобрѣ отговарялъ на неговитѣ държавнически възгледи, отколкото западниятъ. И наистина, въ Византия царската власть стоела надъ патрияршеската; а на западъ папата се поставялъ по-високо отъ кралетѣ, които понѣкога си позволявалъ да вика на сждъ, и фактически той рѣшавалъ, кому да се възложи императорската корона. На самодържавния правнукъ на Крума византийскиятъ редъ на работитѣ не е можелъ да се не харесва повече. И въ това отношение Борисъ е дѣйствувалъ съобразно съ възгледитѣ на своя народъ. Най-сетнѣ, наедно съ църковния въпросъ Борисъ ще да е уредилъ и нѣкои политически.

Рѣшението на Бориса да сближи църквата си съ цариградската е *една отъ най-великитѣ му заслуги*: чрѣзъ него той турилъ народа си между тия, които вѣрватъ, че съборното начало въ църквата стои по-високо отъ личната воля на единъ човѣкъ, макаръ и първосвещеникъ. А това начало, на което нашата църква си остава вѣрна завсѣкога, е залогъ за напрѣдъкъ. Хвала на Бориса, че той не гледалъ да основе българската църква какъ да е, а както е *„по-равумно“!*

както и противъ злочестини: гладъ, суша и пр. Християнски прѣдания за светци и мѫченици, които (прѣдания) били позаглъхнали, откакъ на полуострова се заселили славянитѣ, а по-сетнѣ и българитѣ, сега наново почнали да оживѣватъ. Дълбоко набожни хора почнали да сънуватъ сънища и да виждатъ видѣния, въ които намирали подканване, да подновятъ нѣкои храмове и да повърнатъ старото значение на западнали и полузабравени светилища. Какъ е ставало това, показва ни много добрѣ единъ разказъ, останалъ отъ онія врѣмена, за намиране тѣлата на тиверіополскитѣ (струмишкитѣ) мѫченици. Храмътъ на тія мѫченици билъ съборенъ още отъ аваритѣ, и мощитѣ имъ останали подъ развалинитѣ; но въ Борисово врѣме вече почнало да се говори, че тѣ се явявали на мнозина и давали изцѣление. Мълвата за тѣхъ достигнала и до ушитѣ на царя. Горещо прѣданъ на божественитѣ работи, той заповѣдалъ да се съгради въ тѣхно име храмъ въ Брѣгалнишката епископия и да се прѣнесатъ мощитѣ имъ тамъ. Управительтъ Таридинъ, човѣкъ дѣятеленъ и благочестивъ, скоро изпълнилъ царската заповѣдь. Когато храмътъ билъ построенъ, събрали се въ Струмица архіереи, областни князе, свещеници и много народъ и отишли на мѣстото, гдѣто се явявали светцитѣ. Тамъ слѣдъ гореща молитва тѣ почнали да копаятъ и сполучили да откриятъ гробницитѣ на светцитѣ, часть отъ които прѣнесли въ Брѣгалнишката църква. — Това, което станало въ Струмица, ще да е било правено и по други мѣста; така старитѣ светилища се подновявали и свързанитѣ съ тѣхъ прѣдания възкръсвали. Какви други църкви е съградилъ Борисъ, не се знае. Споредъ едно извѣстие (св. Климентовото житие), той построилъ седемь

съборни (катедрални) църкви, а споредъ друго едно, по-сетнѣшно — отъ него били направени още нѣколко други църкви по Овче-поле (между рѣкитѣ Брѣгалница и Пчиня).

Едноврѣменно съ граденето на нови църкви и подновяването на стари вървѣло сдобиването на България съ свое мѣстно духовенство и уредбата на църковно управление. Архиепископъ Иосифъ още слѣдъ пристигането си почналъ да ржкополага епископи и свещеници и въ продължение на една година наредилъ нѣколко епархии, та дори обърналъ вниманието на папата, който въ едно писмо до императора ги намиралъ за твърдѣ много. За жалость, ние не притежаваме сега по-подробни свѣдѣния за тая дѣйность на ревностния архиепископъ.

Общитѣ праздници, ходенето въ едни и сжщи църкви, новитѣ обичаи и пр. бързо *сближавали двѣтѣ главни народности* на държавата — българи и славяни, и изглаждали разликитѣ помежду имъ. Оставало да се направи още една крачка напрѣдъ — да се въведе езика на болшинството, т. е. на българскитѣ славяни, за богослужебенъ и книжовенъ, за да се довърши по-скоро послявяняването на българитѣ въ централнитѣ укрѣпления. Скоро България, ржководена отъ Бориса, направила и тая важна крачка.

Рѣшение да се замѣсти гръцкиятъ езикъ въ богослужението съ езика на българскитѣ славяни. — Както се каза, българскитѣ власти си служели съ гръцки езикъ и писмо не само въ международнитѣ сношения, но още — за да увѣковѣчаватъ паметьта на заслужили хора и да разгласяватъ важни свои разпоредби. Слѣдъ покръстването влиянието на гръцкия езикъ се увеличило, понеже той се въвеждалъ на-

всѣкждѣ като богослужебенъ, та трѣбвало да го изучватъ и проститѣ свещеници, дякони и четци. Като съзнавалъ неговото важно значение за държавнитѣ работи на своята страна, както и значението на просвѣщението, — Борисъ изпратилъ сина си Симеона, на, вѣроятно, и други знатни младежи да се учатъ въ Цариградъ. Колкото повече се насаждало християнството, колкото повече църкви се градѣли, толкова нуждата отъ гръцкия езикъ ставала по-голѣма. Паството само̀ не чувствувало твърдѣ нужда да разбира това, що се чете въ църква, защото на богослужението проститѣ хора гледатъ като на чистъ обредъ и неразбирането на изговарянитѣ при него думи не намалява въ тѣхнитѣ очи силата на тоя обредъ. Затова у западнитѣ народи по онова врѣме никой не възставалъ противъ латинския езикъ, колкото и да билъ неразбранъ за проститѣ хора. Но многобройното низко духовенство, четцитѣ и пѣвцитѣ трѣбвало да знаятъ що-годѣ гръцки; а тѣ трѣбвало да излизатъ отъ население, което не знаело никакъ гръцки. Разбира се, че полека-лека долното духовенство и много миряни щѣли да научатъ тоя езикъ; но нема̀ това можело да бѫде угодно на Бориса и на неговитѣ съвѣтници? Ако тоя езикъ останѣше завсѣкога богослужебенъ и книжовенъ, най-напрѣдъ щѣше да се усвои отъ духовенството и болярството, а слѣдъ това неговото силно влияние щѣше да се простре и върху по-простия народъ. Но такъвъ начинъ Борисъ, който се грижилъ толкова много да даде отдѣлна църква на народа си, самъ щѣлъ да отвори широко вратата на гръцкото влияние въ държавата.

А тъкмо по това врѣме въ Моравия богослужението се извършвало по езика на българскитѣ

славяни. Неуморимиятъ Методий бързо подготвялъ свещеници, дякони и четци, които да четатъ и пѣятъ на тоя разбранъ тѣмъ езикъ. Подъ неговитѣ грижи израствала *славянска книжнина*, която се виждала странна и неумѣстна и на западното духовенство и на голѣма часть отъ гръцкото — изобщо, на всички, които не виждали въ вѣрата друго, освѣнъ обреди. Великитѣ славянски просвѣтители гледали инакъ на вѣрата, и тъкмо съзнанието, че тѣхниятъ възгледъ се сподѣлялъ отъ малцина, удвоявало тѣхната ревность. Тѣ виждали, че голѣмото славянско племе, което се простирало отъ Бѣло-море до р. Елба и до неизвѣстни прѣдѣли на изтокъ, никога нѣма да усвои нито гръцки, нито латински, и тѣхната любовь къмъ вѣрата и къмъ това племе ги подбудила да прѣдприематъ непосилна за обикновени умове работа — да турятъ основа на нова книжнина. Повикани въ Моравия, тѣ повѣрвали, че на тая държава е сждено да създаде траенъ славянски центъръ и да стане огнище на славянската просвѣта. Централното ѝ мѣсто и покровителството на папството, което политически съображения накарали да одобри отначало тѣхното дѣло, ги закрѣпили въ тая вѣра. Но обстоятелствата, въ които се намѣрила Моравия слѣдъ Ростислава, не оправдали надеждитѣ на св. братя. Нѣмското духовенство здраво защищавало своитѣ права и интереси дори противъ папството. Прѣзъ 872 год. то се събрало на съборъ и осждило Методия, загдѣто учелъ, че Св. Духъ произхожда само отъ Отца, и загдѣто въвеждалъ славянски езикъ въ богослужението. Едва прѣзъ 874 год. непрѣклонниятъ борецъ за славянската идея билъ освободенъ по рѣшителното застжпничество на папа Иоана VIII. А пъкъ новиятъ моравски князъ Святополкъ не при

личалъ на Ростислава: ако и да билъ дори по-енергиченъ отъ послѣдния, той нѣмалъ неговитѣ нравствени качества и широки възгледи и се борѣлъ за голѣма държава и за власть, безъ да иска да знае, какво богослужение и каква книжнина има тя. Неподкрѣпянъ и дори мразенъ отъ него, загдѣто не одобрявалъ разпуснатия му животъ, Методий останалъ само съ защитата на по-простия народъ, която (защита) за онова врѣме не била много надеждна, и скоро дочакалъ (878 г.) запрѣщение на славянското богослужение отъ папа Иоана VIII. Да се съгласи съ това запрѣщение, той не можелъ: идеята, на която служелъ, била за него по-важна и отъ живота. На другата година (879) той билъ повиканъ на сѫдъ въ Римъ. Папата не можалъ да устои прѣдъ силата на неговата защита: като билъ повече политикъ, отколкото богословъ, той намѣрилъ въ тая защита и такива широки политически възгледи, които не можели да го не увлѣкатъ. Но папа Иоанъ все пакъ се колѣбаелъ: той, наистина, одобрилъ наново славянското богослужение, но сѫщеврѣменно рѫкоположилъ за епископъ и Методиевъ помощникъ най-голѣмия неговъ врагъ — нѣмеца Вихингъ, който ималъ поддръжката на княза и на нѣмското духовенство. Поставенъ всрѣдъ интриги и противодѣйствия, Методий напраздно се оплаквалъ на папата: послѣдниятъ или не искалъ, или не можелъ да го защити, па и наскоро (882 г.) умрѣлъ. Тежко станало положението на стария ревнитель на славянското богослужение: той виждалъ, че Вихингъ се гласи да заеме неговото мѣсто слѣдъ смъртьта му и така да тури край на сѫщото нему дѣло. Но Методий билъ твърдъ и непрѣклоненъ характеръ: не напраздно въртѣлъ той десетина години меча като управитель

на славянско княжество въ южна Македония. За щастие на славянството, покръстването на българитѣ и умната политика на Бориса вече отваряли по-надеждно прибѣжище за славянското богослужение и книжнина.

Твърдѣ е вѣроятно, че приспособената отъ св. Кирила за езика на македонскитѣ славяни азбука вече се е разпространявала помежду тѣхъ откъмъ Солунъ. Сѫщо така ще да е проникнала тя въ Българската държава и откъмъ Моравия и Панония, които граничели и били свързани съ нея чрѣзъ търговски и други сношения. Възможно е въ нѣкои мѣста да сѫ проникнали и отдѣлни молитви, па дори и литургията на славянски. Разказътъ за намирането мощитѣ на струмишкитѣ (тивериополскитѣ) мѫченици вече говори, че въ Брѣгалнишката църква било наредено да се чете по български езикъ. Ала отъ такова проникване на славянски (старобългарски) молитви до славянско богослужение по цѣлата държава било още далеко. За добра честь, най-сетнѣ Борисъ обърналъ внимание на важния въпросъ за *отдѣленъ богослужебенъ езикъ*, който (езикъ) да допълни самостойността на българската църква и да изравни България съ Византия и въ това отношение. Тъкмо по това врѣме (882 год.) Светополкъ захванавалъ жестока война съ нѣмския краль. Българитѣ, като съжзници на послѣдния, навлѣзли въ Моравия. Съ очудване ще да сѫ слушали тѣ да се пѣе и чете въ църквитѣ на разбранъ тѣмъ езикъ — езика на българскитѣ славяни. Така за славянски богослужебенъ езикъ знаели вече и воеводитѣ, и дори войницитѣ на българския князъ. Можелъ ли е само той да не се замисли за него? А то тъкмо отговаряло на неговитѣ държавнически съображения. Полека-лека станало явно, че интере-

ситѣ на славянското богослужение и книжнина, защищавани отъ Методия, и интереситѣ на България сѫ еднакви.

Ние не знаемъ, кому принадлежи първата мисъль за прѣнасяне на славянското богослужение въ България; но че то не е можело да стане безъ знанието и рѣшението на Бориса — въ това не може да има съмнѣние. Житието на св. Методия ни разказва само това, че послѣдниятъ билъ повиканъ въ Цариградъ отъ императора и че, когато се явилъ тамъ, императорътъ и патриярхътъ задържали отъ неговитѣ ученици единъ свещеникъ и единъ дяконъ наедно съ славянски книги. Не може да има съмнѣние, че тия книги сѫ били за България. Това ще да е било къмъ 882 — 3 г.

Когато Методий се върналъ въ Моравия, враждата на нѣмската партия се усилила още повече. Той се принудилъ да изрече проклетия върху враговетѣ на славянското богослужение, но съ това още повече ги ожесточилъ. Обаче старияъ ревнитель на това богослужение не само не се отказвалъ отъ него, а, като усѣщалъ, че не ще живѣе много, бързалъ да довърши прѣвода на цѣлата библия. Все по това врѣме той прѣвелъ отъ гръцки и два сборника — единъ отъ църковни закони и правила, а другъ отъ жития. Отгдѣ е черпилъ св. старецъ тая енергия тъкмо тогава, когато дѣлото на славянското богослужение се намирало въ най-голѣма опасность? — Може да го е насърдчила донѣгдѣ врѣменната вражда на моравския князъ съ нѣмския краль (до 884 г); но той добрѣ познавалъ Светополка, та не можелъ да се мами. Явно е, че друго нѣщо ще е сгрѣвало неговото сърдце: той знаелъ, че на славянската книжнина отворила вратата си силната по онова

врѣме България, и това било за него такава награда, прѣдъ която огорченията на нѣмската партия губѣли силата си. Да, славянската книга и славянското богослужение вече се прѣсаждали въ България! Съ рѣшението си да ги въведе въ своята държава, Борисъ ѝ принасялъ заслуга, равна съ въвеждането на християнството, или по-право, той сега истински насаждалъ послѣдното.

Приемането на св. Методиевитѣ ученици и грижитѣ на Бориса за новитѣ учители.—И така, въ България било турено начало на славянско богослужение и просвѣта. Но, за да може послѣдната да тръгне успѣшно, трѣбвало да има дѣйци, хора просвѣтители, а такива липсвали. За щастие на България, обстоятелствата, които настанали въ Моравия слѣдъ смъртьта на Методия, дали възможность на Бориса да я снабди и съ такива.

Св. Методий умрѣлъ на 6-и априлъ 885 год. Нѣколко врѣме прѣди смъртьта си, той посочилъ за свой замѣстникъ достойния си ученикъ Гораздъ. Но епископъ Вихингъ, когото Методий се принудилъ да отлѫчи и прокълне, по врѣме на неговата смъртъ билъ при новия папа Стефанъ VI и дѣйствувалъ да бѫде назначенъ за архиепископъ, види се, съ знанието на Светополка. Папата не само го назначилъ за такъвъ, но го снабдилъ съ свое послание до княза, въ което напълно запрѣщавалъ славянското богослужение, като допущалъ да се употрѣбява славянски езикъ само за проповѣдване на простия народъ и за прочитане на евангелието и апостола. Несъгласнитѣ съ това той заповѣдвалъ да се хванатъ и въ негово име да се изгонятъ изъ Моравия. Така и станало. Методиевитѣ ученици, които останали вѣр-

ни на идеитѣ на своя учитель, били прѣдадени въ ржцѣтѣ на тѣхнитѣ врагове. Послѣднитѣ гледали да имъ правятъ неприятности и скоро изгонили изъ Моравия прѣди всичко най-ученитѣ измежду тѣхъ, които носѣли званието *„учители“*. Такива, покрай Горазда, били: Климентъ, Лаврентий, Наумъ и Ангеларъ. Поставени вънъ отъ закона, служителитѣ на славянската просвѣта, между които имало само духовни лица около 200 души, се пръснали по разни посоки и повечето поели пѫтя къмъ България, защото знаели, че тамъ ще намѣрятъ успокоение. Нѣкои по-млади били продадени роби на търговци евреи и закарани въ Венеция; но единъ византийски първенецъ ги откупилъ и ги завелъ въ Цариградъ, отгдѣто повечето минали пакъ въ България. Борисовитѣ управители, които знаели, че тъкмо такива хора трѣбватъ на тѣхния царь, приемали бѣжанцитѣ най-добрѣ. Така, управительтъ (боритаканътъ) на Бѣлградъ (сегашната сръбска столица), като далъ прибѣжище на Климента и на неговитѣ другари учители, изпратилъ ги наскоро при царя, защото знаелъ, че тѣ сж хора, „каквито той търси съ горещо желание“ (Думи на св. Климентовото житие).

А Борисъ наистина ги търсѣлъ. Съ своя държавнически умъ той бързо схваналъ това, което Светополкъ, и при съвѣти на такъвъ убѣденъ и горещъ защитникъ на славянското дѣло, каквото билъ Методий, не можалъ да разбере. Да не бѣше българскиятъ царь, гоненото славянско богослужение едвали щѣше да се закрѣпи поне по онова врѣме. — Слѣдъ като се съвѣтвалъ доста врѣме съ Климента и неговитѣ другари учители, Борисъ пристжпилъ къмъ просвѣщаване на държавата си чрѣзъ тѣхъ. Както въ Моравия, така и тука измежду Методиевитѣ ученици

били избрани *учители*, които били пратени по различни мѣста на царството. За да се види, какъ е било наредено отъ Бориса тѣхното дѣло, ще посочимъ дѣйностьта на Климента, както ни я разказва неговото житие. Послѣдниятъ билъ изпратенъ като единъ видъ *пжтуващъ учитель* въ западна Македония и източна Албания, като му билъ даденъ за помощникъ другарьтъ му св. Наумъ. На чело на просвѣтителното дѣло въ тая область (наричана Кутмичевица) билъ поставенъ единъ управитель, по име Добетъ, човѣкъ съ практическа опитность, който познавалъ добрѣ нуждитѣ на областьта; а Климентъ се считалъ като неговъ помощникъ. На послѣдния Борисъ подарилъ три хубави кжщи въ Дѣволъ и мѣста за спиране въ Охридъ и Главеница. На жителитѣ било заповѣдано да приематъ добрѣ учителя и да му доставятъ всичко нуждно. Климентъ пжтувалъ по разнитѣ мѣста на областьта и въ всѣка енория прѣстоявалъ по нѣколко врѣме, като държелъ бесѣди съ по-отбранитѣ мжже и имъ тълкувалъ св. писание. Заедно съ това той изпълнявалъ и учителска длъжность въ тѣсенъ смисълъ на думата: прѣдавалъ на дѣца четмо и писмо. Измежду най достойнитѣ му ученици се избирали църковни четци, иподякони, дякони и свещеници. Както ржкоположенитѣ, така и останалитѣ ученици Борисъ освободилъ отъ всѣкакви данъци, защото се считали за служители на църквата. Самата длъжность *областенъ учитель и проповѣдникъ* не била врѣменна, а имала постояненъ характеръ. Така, слѣдъ като Климентъ въ 893 г. билъ поставенъ отъ царь Симеона за епископъ, тая длъжность заелъ неговиятъ помощникъ св. Наумъ и я изпълнявалъ до 900 год., когамо се оттеглилъ въ построения отъ него монастирь Св. Архангелъ при

Охридското езеро. — По такъвъ начинъ чрѣзъ системата на пхтуващи учители съ малко хора се разнасяла просвѣта по цѣлата държава.

Оттеглянето на Бориса отъ прѣстола и врѣменното му намѣсване въ държавнитѣ работи.

Като наредилъ и просвѣщението на царството чрѣзъ избѣгалитѣ въ България Методиеви ученици, Борисъ рѣшилъ да се оттегли отъ прѣстола. (Това ще да е било въ 886 г.). И наистина, той вече билъ миналъ 65 години и отивалъ къмъ 70; а усиленитѣ трудове били разстроили здравето му. Освѣнъ това, той искалъ да се прѣдаде на духовни размишления и на вдлбочаване въ себе си. Борисъ си съградилъ монастирь (мѣстото му не е извѣстно) и се оттеглилъ въ него, като облѣкълъ монашеско расо. Все въ монастири, построени отъ самитѣ тѣхъ, се оттеглили на старини и св. Климентъ, и св. Наумъ; сѫщото направилъ, само че не се знае, въ кой монастирь, и Борисовътъ братъ Доксъ. Такъвъ ламтежъ за монастирски живтъ се пораждалъ не само отъ желание да се намѣри миръ и спокойствие слѣдъ голѣми трудове, ами и отъ желание да се създадатъ центрове за просвѣта и книжнина. По онова врѣме монастиритѣ били еднички такива центрове, и грижата за просвѣта не можела да не доведе до тѣхъ. Освѣнъ това, въ монастиритѣ простиятъ народъ търсѣлъ и изцѣление отъ нѣкои болести, па безсъзнателно удовлетворявалъ и потрѣбитѣ на своя простъ естетически вкусъ.

които пазѣли входа на Дунава, прѣнесла ги (въ 889 г.) въ Добруджа, която тѣ опустошили, па заробили и много свѣтъ. Симеонъ се върналъ отъ Тракия съ една часть отъ войската си (другата останала срѣщу гърцитѣ) и излѣзълъ противъ маджаритѣ, но два пѫти билъ разбитъ и се принудилъ да се оттегли въ Силистра. Моментътъ билъ критиченъ: България се застрашавала отъ двама силни неприятели. Народътъ се сплашилъ, а трѣбвало да се подигне духа му. Тогава всички обърнали очи къмъ стария вождъ на България, на когото вече гледали като на светецъ. Народната бѣда накарала стареца да хвърли расото и да опаше войнишкия поясъ. Той издигналъ гласа си и строго смъмралъ младитѣ, че се отпуснали и забравили дълга си, па наложилъ тридневенъ постъ и обща молитва. Слѣдъ това, като въодушевилъ войската, отпусналъ я на бой. Въодушевенитѣ войници тоя пѫть устоели срущу устремния напоръ на варварската конница и я отблъснали, ако и да имали голѣми загуби. По-послѣ Симеонъ успѣлъ да свърже съюзъ съ печенѣгитѣ и да порази маджаритѣ въ самитѣ имъ жилища.

Послѣднитѣ дни и величието на Бориса. — Като помогналъ на отечеството си въ тежката бѣда, Борисъ наново се върналъ въ монастиря и съ още по-голѣмо право се прѣдалъ на покой. Съ пълно душевно задоволство прѣкарвалъ той прѣзъ ума си споменитѣ на своето царуване. Изминатиятъ отъ него пѫть на развитие билъ дългъ: умътъ му, като тръгналъ отъ простия мирогледъ на езичеството, издигналъ се високо и проникналъ въ мѫчнитѣ въпроси на вѣрата и нравственостьта. Той повелъ народа си отъ прости обреди, подобни на обръщане конски седла, и го довелъ до възвишена

религия, до просвѣта и книжнина съ свой народенъ езикъ. Въ международно отношение той заварилъ неуредени граници, които го вкарвали въ борба почти съ всички съсѣди, и оставилъ силна държава, заела почетно мѣсто въ реда на първитѣ тогава християнски държави, съ своя църква и съ народно духовенство, прѣдадена на мирно развитие и ревниво трепереща надъ своята търговия. Самиятъ си народъ той намѣрилъ още раздѣленъ на славяни и българи, принуденъ да си служи за по-високи нужди съ гръцки езикъ, а го оставилъ съединенъ чрѣзъ вѣрата и чрѣзъ славянското богослужение и книжнина: вмѣсто българи и славяни той далъ възможность да се създадатъ окончателно *българо-славяни*. И когато той склопвалъ очи на 2 май 907 г., духътъ му не можелъ да не бѫде напълно спокоенъ. — А понеже истинското величие на историческитѣ дѣйци се състои въ това, че тѣ вѣрно схващатъ нуждитѣ на врѣмето и ги удовлетворяватъ, па възъ основа на тѣзи нужди начертаватъ и посока за трайна и плодовита работа, — ние съ пълно право можемъ да кажемъ, че на 2 май 907 г. се е поминалъ единъ великъ исторически дѣецъ, съ когото България има право да се гордѣе. Слава светому и великому Борису!

Издава Св. Синодъ на Българската Църква отъ лихвения доходъ на оставения отъ покойнаго Митрополита Мелетия капиталъ за душевно негово и на родителитѣ му спасение.

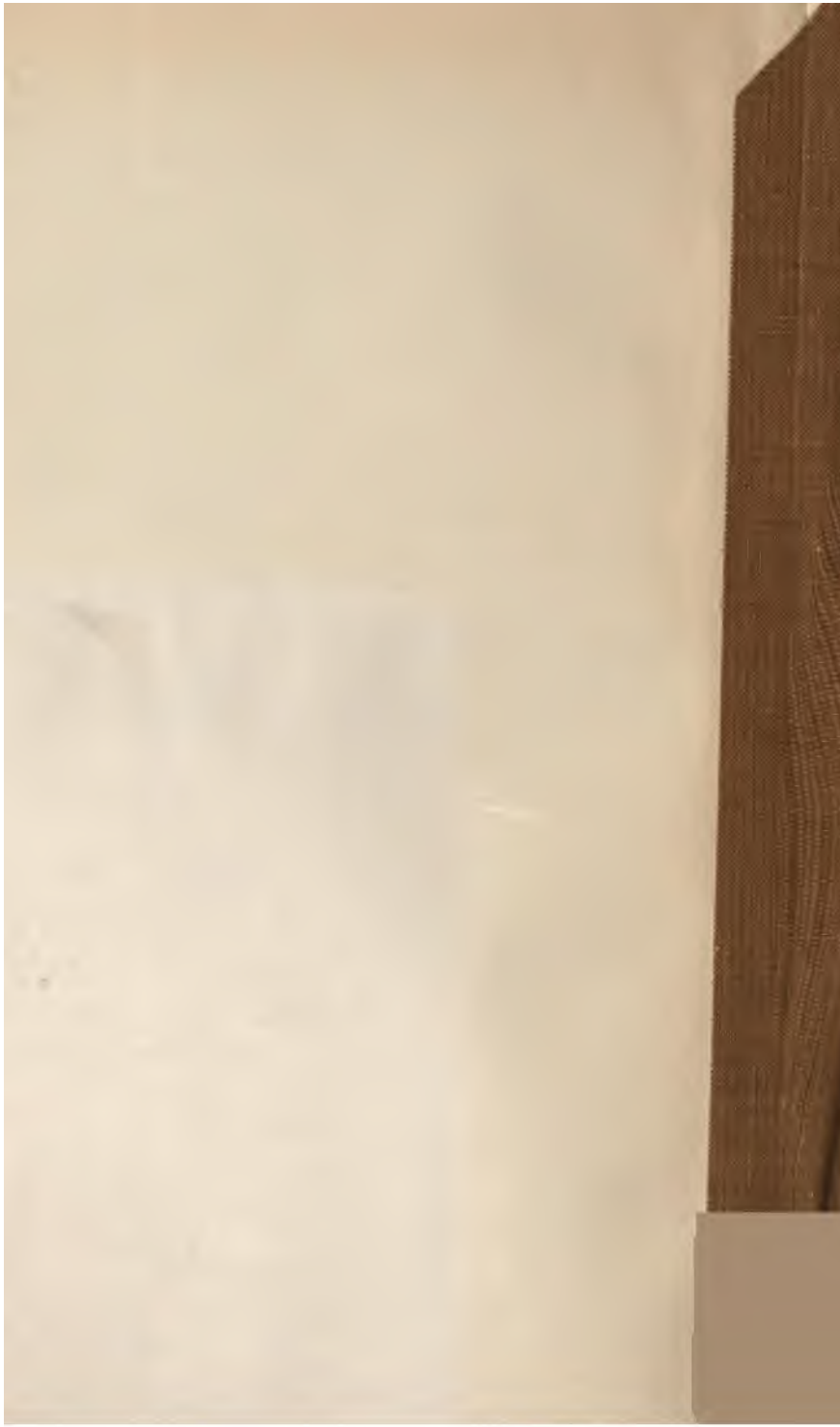

Stanford University Libraries
3 6105 121 191 485

DR
77
T7

Stanford University Librarie
Stanford, California

Return this book on or before date due.